

Mission under Dannebrog

Temanummer 2019

Udgivet af
SELSKABET TIL STØTTE FOR
PAKISTANS KIRKE
August 2019
Redaktør: Thomas H. Beck

Vignet på forsiden: Thomas Østergaard Aallmann

Indhold

Forord.....	5
<i>Af sognepræst Stine Munch</i>	
Da kristendommen satte muren omkring Danmarks hus ...	9
<i>Af sognepræst Torben Bramming</i>	
Historien om Dannebrog og den danske mission i Estland i det tidlige 1200-tal.....	15
<i>Af lektor dr. theol Carsten Selch Jensen</i>	
Reformation, Luther og mission.	29
<i>Af provst Thomas Reinholdt Rasmussen</i>	
Det begyndte i Tranquebar	37
<i>Af pastor emer. dr. theol Anders Nørgaard</i>	
Missionen i Grønland Nogle personlige overvejelser og erfaringer omkring et kultursammenstød	45
<i>af pastor emeritus provst Erik Fonsbøl</i>	
Evangeliets rødder i det folkelige	53
<i>Af hærprovst Thomas H. Beck</i>	
Oversigt over årsskrifter/temnumre	64
Selskabet til støtte for Pakistans Kirkes adresser.....	66

Forord

*Af sognepræst og formand for Selskabet
til støtte for Pakistans Kirke Stine Munch*

15. juni 2019 fejrede vi, at det danske flag, Dannebrog, faldt ned fra himlen denne dag i 1219. Tilsyneladende har vi haft vort flag i 800 år. Dannebrog er dermed verdens ældste nationalflag, og mange danskere holder af det som vores fremmeste nationalsymbol. Vi bruger det til fødselsdage og for at markere overgange med fest, og vi flager med Dannebrog på de nationale flagdage. I Sønderjylland, hvor jeg er vokset op, flager man ved den mindste anledning, og tilflyttende folk, der ikke har en flagstang i haven, kan ikke regne med at blive optaget i lokalbefolkningen.

Dannebrog kan nærmest oversættes til danernes fane. De øvrige nordiske lande overtog korset i deres nationalflag. Ja, for der er et kors. Dannebrog er rødt med et stort, hvidt kors. Jeg har ofte påpeget netop dette i min undervisning i kristendom af både børn og voksne, og flere gange har jeg hørt nogle udbryde: Tænk, det havde jeg slet ikke tænkt på, at det jo er et kors.

Så indoptaget er korset i vores kultur og nationalfølelse; at vi faktisk ikke lægger mærke til det.

I dette nummer af Støtteselskabets årsskrift vil vi skrive om både Dannebrog og kristendom. Eller mere præcist: Dannebrog og dansk mission, både indadtil og udadtil.

Vi begynder ved begyndelsen af kristendommens historie i Danmark.

Torben Bramming beskriver den kristne mission i vikingetiden og tidlig middelalder, og hvordan danerne tog imod det glædelige budskab, som både befriede dem selv og deres land fra alle hedenskabens onder. Med den historie er det naturligt, skriver Bramming, at det blev en fane med et kors, som blev det danske flag.

Således når vi frem til sagnet om Dannebrog. Sagnet lyder, at Valdemar Sejrs tropper blev overfaldet i deres lejr af talmæssigt overlegne estiske styrker. Ærkebiskoppen Anders Sunesen rakte sine hænder i vejret i bøn til Gud og kunne på den måde holde fjenden i skak - men da udmattelsen satte ind, måtte han sænke hænderne. I samme øjeblik dalede det karakteristiske rød-

hvide flag ned fra himlen og indgød danerne mod til at vende krigslykken til deres fordel.

Så vidt sagnet, som jo netop er et sagn. Ikke desto mindre minder historien om Dannebrog os om, at kong Valdemar Sejrs togt til Estland var mere end blot et militært erobringsforsøg, skriver Carsten Selch Jensen i sin artikel. Den kristne tro var jo netop helt afgørende for korsfarerne og konstituerede det egentlige mål med togtet, nemlig hedningernes omvendelse.

Thomas Reinholdt Rasmussen skriver om reformation, Luther og mission. Man skulle måske nok tro, at mission spillede en stor rolle i Luthers teologi. Det gør det dog ikke, skriver Thomas Reinholdt Rasmussen. Det var først i en senere protestantisk eftertid, at mission, sådan som vi kender begrebet, fandt en plads.

”Mig er givet al magt i himlen og på jorden. Gå derfor hen og gør alle folkeslagene til mine disciple, idet I døber dem i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn, og idet I lærer dem at holde alt det, som jeg har befalet jer. Og se, jeg er med jer alle dage, indtil verdens ende.”

Det er denne såkaldte ’missionsbefaling’ i Mattæusevangeliet 28,18-20, der ligger til grund for den senere protestantiske mission, som den har taget form de sidste 300 år. Her, i nogle af Mattæusevangeliets sidste vers, befaler den opstandne Kristus disciplene at gå ud og gøre alle folkeslag til hans disciple gennem dåb og oplæring.

Også kirken i Danmark har taget denne befaling til sig og er blevet en del af en verdensomspændende missionshistorie. Faktisk var den første protestantiske missionær udsendt fra Danmark, nemlig af kong Frederik IV, som i 1705 udsendte to tyske teologer, Bartolomæus Ziegenbalg og Heinrich Plütschau til missionærtjeneste i den dansk-ostindiske koloni, Trankebar.

Denne spændende missions- og kirkehistorie skriver Anders Nørgaard om.

Langt fra Trankebar, men næsten samtidigt, rejste Hans Egede til Grønland for at forkynde evangeliet.

Efter sin hjemkomst til Danmark oprettede Hans Egede blandt meget andet Det grønlandske Lektorat, hvor udsendte danske missionærer, præster og embedsmænd kunne erhverve kendskab til grønlandsk sprog og kultur. Institutionen virkede helt frem til hjemmestyrets indførelse i 1979, og det var

her, Erik Fonsbøl, som en af de sidste gik til undervisning og derefter blev sendt til Grønland for at betjene den grønlandske menighed. Erik Fonsbøl skriver i årsskiftet om sin tid på Grønland og om sin kærlighed til både landet og grønlænderne.

Til sidst skriver redaktøren af Temnummeret, næstformand i Støtteselskabet Thomas H. Beck, om missionens opgave med at skabe lokale nationale kirker, således at kristendommen og evangeliet bliver forankret der, hvor det høres og leves. Thomas H. Beck beskriver, hvordan Jens Christensen indså, at det ikke gav mening at forkynde uden at have en menighed at henvise til.

At Gud er missionens subjekt, var den grundlæggende teologiske tanke i Jens Christensens opgør med liberalteologien og hele den overkonfessionelle og overnationale bølge og Jens Christensen ønskede i stedet at opbygge en lokal, folkelig kirke.

At kirken er i verden og dog ikke af verden, handler jo om forholdet mellem kirke og nationalitet, skriver Thomas H. Beck. Kirken vil nemlig altid befinde sig i den spænding, at idet kristendommen skal forkyndes, så den slår rod i det folkelige, sprænges det folkelige netop ved, at kristendommen slår rod.

Netop dette er vores flag, Dannebrog, et billede på. Det er folkeligt, og vi bruger det i alle vore folkelige sammenhænge. Samtidig lyser det hvide kors på den røde baggrund. Som et tegn på Kristi død og opstandelse, og som et tegn på kristendommens forankring i den danske nationalitet.

Tillykke til os alle med Dannebrog's 800 år og god læselyst!

Da kristendommen satte muren omkring Danmarks hus

Af sognepræst Torben Bramming

Hvad er meningen med et flag? Ja, det er vel at vise, hvem der regerer, hvem der samler sig under det. Som sådan kan alle flag i kristne lande sammenlignes med den fane, som Konstantin den Store satte op foran sine tropper før slaget ved den Milviske bro i 311, hvor korset var det tegn, hvorunder han havde drømt, han skulle sejre.

Kristendommen er en missionerende religion og kan hverken forstås eller leves uden at dette er et centralt element i kirkens liv. Alle folkeslag skal høre det gode budskab om frelsen gennem troen på og dåben til Jesus Kristus. Frankerne, under kejser Karl den Store (742-814), havde under blodige krige fra 772 erobret Sachsen. Under disse krige, der varede over 20 år havde danerne ofte ydet deres sydlige stammefrønder og trosfæller støtte. Da derfor Sachsen var blevet nogenlunde fredeliggjort, skulle der missioneres og i denne periode kom også de vilde danere i frankernes søgelys som sjæle, der skulle frelses.

Missionsstrategien havde været hård i begyndelsen af sachserkrigene. Der havde været tale om tvangsdåb og lovbefalet overgang til kristendommen. Men det virkede ikke. Oprør på oprør brød ud. Derfor blev en ny missionsstrategi under kejserens hofteolog Alcuin udarbejdet. Den tog udgangspunkt i Augustins håndbog om begyndere i kristendommen. Her lægger man vægt på den enkeltes omvendelse med udgangspunkt i dennes særlige historie. Sammen med henvendelsen til den lokale småkonge blandt danernes eller sveaernes stammer forsøgte man at vise et godt budskab i stedet for sværdet og magtens sprog.

Man ville gennem overførelse af relikvier af helgener, gennem almisser og mirakler vise den Herre, som gennem sin dåb kunne uddrive den onde ånd, som de vantro havde og i stedet for give dem Helligånden. Man ville altså fortsætte den hellige vej til verdens ende, som var begyndt med udsendelsen af apostlene og fortsat fra Romerriget til det frankiske rige, som så sig som arvtagere til det vestromerske rige.

Når relikvierne af den romerske barnemartyr St. Vitus blev ført fra Saint Denis i Paris til Ny Corvey i Sachsen, så var både vejen, som relikvierne

blev ført af og hvor der skete mirakler, hellig, men de to nationer var nu forbundet af det overordnet åndelige, som gjorde, at de begge var lige gyldige medlemmer af kristendommen. Det var denne hellige vej som missionærerne ville fortsætte mod nord, også selvom det var forbundet med livsfare og muligt martyrium. Det havde Bonifatius Willibrord lidt, da han missionerede blandt friserne i 754. Inden da havde Willibrord forsøgt at kristne småkongen Radbod, der havde været villig til at gå over til kristendommen, fordi hans sjæl kunne leve videre i Paradis, men da han spurgte, hvor hans forfædre var begravet i Paradis og fik at vide, at de var i Helvede, så stod han af.

Vikingetiden

Ansgar – Horik – og pavens brev.

I 826 kom der dog et gennembrud, da den danske småkonge Harald Klak efter en borgerkrig i Danmark henvendte sig til den frankiske kejser Ludvig den Fromme om støtte. Den fik han og lovede i samme åndedrag at blive kristen. Han blev med sin dronning og familie og 400 hirdmænd døbt i Mainz under store festligheder, som hofpoeten Ermoldus Gellus, der var til stede under dåben, har nedfældet en malerisk beretning om på vers.

Efter denne dåb, hvor kejseren var gudfar for Harald, kronede han ham og gav ham ikke bare et len i Holsten, men udstyrede ham også med kongelige regaler. Han var nu under kejseren kristen konge med det ansvar og den nye rolle, der fulgte. Da han drog tilbage til Danmark, havde han ikke alene en hjælpehær med, men også to præster, Ansgar (801-865) og Autbert (død 829), som skulle holde gudstjeneste, undervise kongens børn og andre stormændsbørn, men som også skulle følge ham rundt i riget. Her virkede Ansgar fra 826 til 829 og købte bl.a. drenge fri af slaveri for at uddanne dem til munke og præster, der kunne det lokale sprog.

Det var stort set missionsstrategien, som også Ansgar, Nordens apostel anvendte, når han henvendte sig til småkongerne i Hedeby og Birka. Han kom jo med Guds egen bog, Bibelen, hvori han ville vise, hvordan en sand konge var. Han viste kong Horik 1. og 2., at de skulle være som kong David og kong Salomon i Det gamle Testamente og forsøgte at overbevise dem om, at de skulle give deres liv i Kristi hånd. De skulle sætte en mur omkring det land de regerede i, en mur som skulle være bygget af retfærdighed, fred, orden og omsorg for de fattige, enker, faderløse og fremmede, som der står i 2. Mosebog. Vi finder dette synspunkt gengivet i brevet pave Nicolaus fra

864. Biskop Salomon og den danske præst Asfred var 861 taget til Rom for at få Ansgars ærkebispedømme Hamborg-Bremen stadfæstet af paven. Her havde de haft gaver med fra kong Horik 2., der netop havde tilladt Ansgar at bygge kirker i Hedeby og Ribe. Han havde ovenikøbet selv skænket dem jord og tilladt dem, at der for første gang måtte ringes med klokker. I 864 modtager Horik 2. et takkebrev fra paven. Heri ansporer han Horik til at blive døbt. Han roser ham for den tro, som Gud allerede nu har draget ham med, så han har tilladt kirkebyggeri og fremmet Ansgars sag, men opmuntrer ham til at gøre det sidste skridt. Det man særligt tog udgangspunkt i, når man missionerede over for nordboere, var hvad der skete med deres sjæl efter døden. Det var de meget optagede af. Paven sammenligner jordelivet med en kort krigstjeneste på jorden: ”Hvor der jo er et stakket herredømme, der rystes af idelige krige, og inden føje tid rives ejeren af hænde, tages det ikke fra ham ved mands vælde, så dog ved dødens lod.” Derfor skal Horik forlade sine afguder lavet af hænder og holde sig til Herren, som ”både kan hjælpe dig i denne verden og gøre dig salig i den tilkommende.”

Men når en missionær gik ind i det farlige vikingehærgede Skandinavien på den tid, så tog man højde for, hvem det var, man skulle møde. Det vidner missionsstrategierne om, som vi finder i missionsbibelen Heliand. Heliand er blevet til i klosteret Fulda eller Ny Corvey, hvor Ansgar var munk fra 822-826. Det er en sammenskrivning på baggrund af de fire evangelier og giver et fingerpeg om, hvordan forkyndelsen i stormandshallerne og markerne kan have lydt. Heliand, der er navnet for frelser på oldgermansk, fortalte ikke om stormen på søen, men om stormen på havet, ikke om fristelsen i ørkenen, men om fristelsen i skoven. Jesus var den mægtige himmelkonges søn, en høvding, der drog med sine 12 hirdmænd fra Kanaens borg til Jerusalems borg. Det var Hvidekrist, som ikke alene var afguderne overmægtig og hvis magiske plan for herredømme overgik jøder og romeres forstand og anslag, men han var selv skæbnens, Nornernes herre.

Det som særligt tiltalte danerne, da Ansgar og hans efterfølgere forkyndte det glædelige budskab for dem, var altså forsynstroen. De var ikke i en blind skæbnes vold. Man bevægede sig mod paradiset, som alle døbte gik ind i, mænd, kvinder, børn, købmænd, bønder, slaver og krigere. Valhal, hvor kun de krigere kom der faldt i slag og det trøstesløse Hel kunne de kristne missionærer fortælle var løgn, som også de husguder og naturguder nordboerne ofrede til ved dørtærskler i lunde, høje og moser. Udsættelsen af børn blev forbudt. Nu kunne vikingekvinden sige til sin mand, at hun ikke kunne følge hans bud om at sætte den nyfødte ud eller kaste barnet i havet, det havde hendes Gud

Kristus forbudt – og med så mægtig en gud ville ikke engang en vikingekriger gerne lægge sig ud. Mildheden, ydmygheden og ligheden i den kristne forkyndelse skabte derfor et helt andet samfund, der først som surdej, senere som samfundsform ændrede det krigerkaste styrede klansamfund, som davernes stammer var underkastet.

En særlig ting var også den danske jords helliggørelse. Det skete ved relikviens overførelse, som vi har hørt. Da Ansgar døde, blev han hurtigt dyrket som helgen i Bremen. Året efter hans død i 865 fik han ikke alene en helgenbiografi af Rimbart, men hans gamle kloster i Corbie i Picardiet fik en armknogle. Kort efter fik Hamborg hans hovedskal. Derefter blev ben fra Ansgar givet til Viborg, Roskilde og Lunds domkirker, for helgener, der havde virket i området, havde en særlig kraft. Derved kom også mirakler ved de kirker, hvor deres ben fandtes til at udgøre kultiske centre, der sammen med kirkebyggeri på gamle offerhøje var med til at skifte den religiøse ”geografi”.

Ud fra Hamborg-Bremen ad vejen om Ribe og Hedeby strømmede missionærer og præster ud i landet og alt efter som flere i landsbyerne blev kristne fik man sin egen kirke. Allerede før Harald Blåtand i ca. 966 gik over til kristendommen og kunne sætte mindesmærket over denne skelsættende handling, var der kristne kirker i Viborg, Odense, Roskilde, Århus og så tidligt som 948 tog tre biskopper fra Ribe, Århus og Odense til kirkemøde i Tyskland. Kristendommen kom naturligvis også af andre kanaler, særligt kom den fra de britiske øer, hvor der både gennem handel og krig havde været en livlig udveksling af tanker gennem flere hundrede år. Man har ingen rigtige kilder eller fund, som kan bekræfte dette utvetydigt, men man kan se, at mange af de første munke og biskopper i 1000-tallet under Knud den Store var englændere. Man kan også se at biskopper op i 1000-tallet var missionsbiskopper, som rejste hele riget rundt for at visitere kirker på øerne, som det hedder i den ripensiske biskop Odinkars ”arbejdsbeskrivelse”, hvis lange bispetid fra ca. 995 til 1043 betød meget for kristningen og kirkebygningen i Danmark. Bare hans navn viser, at han var en person med rod i den gamle asatros verden og han var af den hvideslægt, der gennem Absalon skulle få så stor betydning for rigets formning i Bibelens billede.

Tidlig middelalder

Adam af Bremen og Svend Estridsøn.

I denne spejling af kongeværdigheden, som den kristne konge blev pålagt at foretage, ligger der et latent opgør med valgekongedømmet. I Det gamle

Testamente tales der jo om Davids slægt. Han er den store krigerkonge, men også salmisten. Med kristendommen og forbindelsen mellem David og Kristus kommer det hellige kongedømme endnu mere i fokus. Det betyder, at der bliver en tendens til at vælge konge fra samme slægt, som er udvalgt af Guds nåde og herfra kongens ældste søn, når tronen bliver ledig.

Klerken Adam fra Bremen skriver omkring 1075 Norden og Nordtysklands historie og kommer under dette projekt til Danmark, hvor han besøger den første danske middelalderkonge Svend Estridsøn. Gennem de samtaler, som Adam gengiver i sin bog, kan vi lære meget om, hvordan det danske riges øverste så på sin opgave som konge af Danmark.

Efter krigene med Harald Hårderåde tog Svend Estridsen omkring 1060 fat på at organisere den danske kirke. Han forsøgte at håndhæve tiendebetalingen. Det var tegnet, på at kristendommen var gået over i en mere konsolideret fase, for i missionens første fase afrådede både Ansgar og Alcuin, at man skulle presse på med den, for det ville folk ikke forstå og anse for et overgreb. Men Adam kan fortælle, at der i tiden omkring 1075 var over 600 kirker i Danmark – de allerfleste af træ. Det var også under Svend Estridsen, at inddelingen af landet i otte stifter blev fastlagt.

Desværre lod den rolige tid vente på sig. Adam beklager sig over, at den ellers fromme kong Svend led af en alvorlig last, kong Salomons last – det var de 1000 hustruer. For den kristne kirke prædikede jo Jesu lære om at en mand skal forlade sin far og mor og binde sig til en kvinde. Men Svend fortsatte den hedenske skik med mange friller. Han fik 13 sønner, hvoraf de 5 blev konger efter hinanden, men ingen af disse var avlet med dronningen.

Men Knud den Hellige (d. 1086) fortsatte reformer, der styrkede kirkens hellighed. Således blev forbrydelsen at udgyde blod i kirker og på andre hellige steder takseret med drabelige bøder og straffe. Den personlige tro hos kongerne fortæller også om kristningens virkning. Erik Ejegod drog således på grund af sine synder af landet med sin dronning på pilgrimsfærd til det hellige land. Han døde på Cypern 1104, mens dronningen før sin død på Oliebjerget nåede at se den hellige stad, som var blevet erobret fra muslimerne i 1099 i det første korstog. Under borgerkrigene mellem Svend, Knud og Valdemar, indstillede man kampene i 1147 for at drage på et af paven udråbt korstog sammen.

Korstogsbevægelsen blev på denne måde afgørende for kristendommens an-

den fase i Danmark. Personlig fromhed og offervilje blev ikke alene knyttet til kirken og folket fra kongernes side, men forståelsen af Danmark som del af den store europæiske kristenhed og medarbejder i udbredelsen af kristendommen fandt nu fodfæste i landet. Knud den Hellige blev som den første danske konge kanoniseret som helgen i 1101 og blev landets nationalhelgen, som vi hører i Saxos "Danernes bedrifter" vogter over landet. Nationen var vitterligt med en himmelsk konge blandt helgenerne blevet en kristen nation. Hans relikvier udstrålede hellig kraft, der som en magnet trak Guds velsignelse ned over fædrelandet.

Kristendommen kom altså til Danmark fra neden. Fra 800-tallets midte fik kirken fodfæste i Ribe og Hedeby, hvor missionærer gik personlig til værks overfor nordboerne. Samtidig forsøgte Ansgar at vinde kongen for troen. Men kristendommens indførelse kan ikke på noget rimeligt plan forklares ved rå magt og materialisme. Der var tale om mennesker, der tog imod det glædelige budskab, som både befriede dem selv og deres land fra alle hedenskabens onder. Med den historie er det naturligt, at det blev en fane med et kors, som blev det danske flag.

Historien om Dannebrog og den danske mission i Estland i det tidlige 1200-tal

Af lektor dr. theol Carsten Selch Jensen

I sommeren 1219 gjorde en stor dansk korsfarerhær landgang i den nordlige del af Estland. Hæren var under kommando af den danske kong Valdemar 2. Sejv, som igennem længere tid havde haft som mål at underlægge sig esternes land og kristne de derboende folk. Det var ikke noget nyt, at danskerne på den måde viste interesse for de områder i Østersøen der lå længst mod øst og endnu fortrinsvis var befolket af hedenske folk og stammer. Både finnerne, esterne, liverne, letterne og de øvrige baltiske folk havde gennem århundreder haft forskellige forbindelser med de skandinaviske lande, herunder også med Danmark, både i form af handelsforbindelser men også gennem gensidige militære angreb og plyndringstogter. Saxo skriver eksempelvis lakonisk i sin historie om danernes bedrifter, at skåningene og sjællænderne af ren og skær kedsomhed og lediggang kunne finde på at angribe esterne, som bestemt ikke holdt sig tilbage når det gjaldt om at gøre gengæld.¹ Andre af de samtidige kilder beskriver på tilsvarende vis og ganske detaljeret hvordan Listerby i Blekinge i det daværende Danmark blev mål for plyndrende estere fra Øsel (mod. Saaremaa), der ranede både kirker og gårde for alt af værdi før de brændte bygningerne ned og tog en mængde fanger med sig tilbage til deres ø – selv kirkeklokkerne blev læstet ombord på skibene og sejlet tilbage til Øsel.² De krigeriske sammenstød mellem esterne og danskerne fylder således meget i de samtidige kilder, hvad der egentlig ikke er så overraskende for så vidt som sådanne begivenheder jo var væsentlig mere spektakulære end de mere hverdagsagtige situationer, hvor estiske og danske handelsfolk drev handel og etablerede fredelige forbindelser til hinanden.

Da kong Valdemar Sejv kom til magten i 1202 havde Danmark i mere end hundred år været en del af en fælleseuropæisk korstogsbevægelse, hvor det at føre krig mod Guds og kirkens fjender ikke blot var en legitim og retfærdig foretæelse, men ligefrem retfærdiggørende for dem der tog imod de pa-

¹Saxo 16:4:3. Nærværende artikel bygger i al væsentlighed på Carsten Selch Jensen, Med ord og ikke med slag. Teologi og historieskrivning i Henrik af Letlands krønike, GAD 2019(a). Man kan også læse mere i Carsten Selch Jensen, Marika Mägi, Kersti Markus & Janus Møller Jensen, Da Danskerne fik Dannebrog. Historien om de dansk-estiske relationer omkring år 1200, Argo 2019(b). Bogen er i kommission hos GAD. ²Henrik af Letlands Krønike (Heinrici Chronicon Livoniae) kapitel VII, 1-2: Krøniken er oversat til mange forskellige sprog, dog desværre ikke dansk. En tekstkritisk udgave på latin og tysk findes i Heinrich von Lettland, Livländische Chronik. Neu übersetzt von Albert Bauer, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1959. En fin engelsk oversættelse finder man i The Chronicle of Henry of Livonia. Translated with a new introduction and notes by James A. Brundage, Columbia University Press, 1961/2003. Man skal være opmærksom på, at kapitelinddelingerne i de to udgaver ikke er fuldstændig identiske, da de er oversat efter hver deres forlæg.

velige befalinger og blev korsfarere i kirkens tjeneste. For dem blev krigen simpelthen en frelsesvej og den absolut bedste måde, hvorpå de kunne vise deres inderlighed i den kristne tro. Siden Det Første Korstog og erobringen af Jerusalem i 1099 havde danskerne været en aktiv del af denne bevægelse og gjorde sig i særlig grad bemærkede i Østersøregionen, hvor først de slaviske vendere og siden esterne blev mål for de danske korstog og missionsfremstød. Nogle har ligefrem beskrevet korstogene i Østersøregionen som det bedste eksempel overhovedet på en perfekt fusion mellem tidligere tiders missionskrige og så den særlige form for bodskrig, som tog form gennem korstogene.³ I den proces fik danskerne en ledende rolle og begyndte for alvor at orientere sig mod de estiske områder hen mod slutningen af 1100-tallet, da de sidste slaviske vendere havde overgivet sig og antaget den kristne tro som vasaller under Valdemars storebor kong Knud 6.

Allerede da har der antageligt været planer om erobringstogter længere ind i Østersøen, men det blev som sagt lillebror Valdemar der kom til at realisere disse planer, da Knud døde barnløs i 1202.⁴

Krig og mission omkring år 1200

Det kan forekomme meget fremmed for os i dag når vi læser om, hvordan krig og mission var så tæt sammenvævet som tilfældet var i forbindelse med korstogene til Estland og Livland omkring år 1200. Hvor korstogene til Det Hellige Land havde som et af sine hovedformål at befri den kristne kirkes mest hellige steder samtidig med, at korsfarerne kunne vise sig som gode og fromme kristne gennem opfyldelsen af deres korstogsløfter, så var korstogene i det baltiske område tæt sammenknyttet med en meget håndfast fortolkning af missionsbefalingen ifølge hvilken alle verdens folk skulle gøres til Jesu disciple gennem dåben i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn. Allerede i forbindelse med de danske og tyske korstog mod de hedenske slaviske vendere i 1100-tallet havde fremtrædende kirkefolk klandret de kristne krigsfolk for at kere sig for lidt om hedningernes omvendelse når de var blevet besejret i kamp. I stedet nøjedes man med at indgå aftaler om skattebetaling, hvilket ikke faldt i god jord hos kirkens fremmeste teologer. Det var simpelthen ikke godt nok hævdede folk som Bernhard af Clairvaux, der understregede, at det var bydende nødvendigt, at de overvundne hedninger også antog den kristne tro da det jo var det primære formål med disse krige.

³Jensen 2019(a), s. 71.

⁴Det danske engagement i korstogene i Østersøen er behandlet i John H. Lind, Carsten Selch Jensen, Kurt Villads Jensen og Ane L. Bysted, Danske Korstog. Krig og mission i Østersøen, Høst og Søn 2004/2006. ³Jensen 2019(a), s. 69-71.

Om nødvendigt måtte korsfarerne knuse enhver modstand blandt venderne når blot det førte til hedningernes dåb og omvendelse til den kristne tro.⁵ Missionsarbejdet havde lige fra den kristne kirkes allerførste tid spillet en stor rolle for væksten i menighederne. Da kristendommen så tilmed blev en statsreligion i det fjerde århundrede kunne missionsarbejdet videreføres med hele det romerske statsapparat i ryggen – også i de områder, der lå uden for Romerrigets grænser. På den måde nåede kristendommen også til de skandinaviske folk, som i løbet af den tidlige middelalder antog kristendommen og selv blev aktører i det fortsatte missionsarbejde, hvor herskeren – kongen – havde en gudgiven pligt til at sætte sig i spidsen for dette kristningsarbejde. Tidligt i kirkens historie havde fremtrædende teologer slået fast, at omvendelsen til kristendommen altid måtte ske af frivillighedens vej og intet menneske følgelig kunne tvinges til at antage den kristne tro. Det var eksempelvis en grundlæggende tanke hos kirkefaderen Augustin, som kun accepterede omvendelser gennem tvang når det handlede om frafaldne eller kættere. Her var det ligefrem øvrighedens pligt at sørge for, at disse mennesker blev tvunget tilbage til den rette tro, om nødvendigt også gennem brugen af militær magt. I et lidt videre perspektiv accepterede Augustin dog også, at missionsfremstød blev understøttet militært for så vidt som missionærene jo kunne have behov for beskyttelse når de udførte deres vigtige arbejde med at prædike Guds ord og døbe hedningerne. Legitimiteten herfor fandt Augustin i de bibelske skrifter, hvor man flere gange læser, at disciplene var bevæbnede og beredte på at forsvare Kristus. Et centralt eksempel er naturligvis episoden forud for Jesu tilfangetagelse i Gethsemane Have, hvor Peter jo trak sit sværd og huggede ud imod de tempelvagter, der kom for at arrestere Jesus (Mattæusevangeliet 26,51-54). Skønt Jesus i den konkrete situation påbød Peter at stikke sværdet tilbage i skeden igen med henvisning til, at den der griber til sværd, skal falde for sværd, så var den overordnede logik for Augustin, at brugen af våben i kirkens tjeneste ikke sigtede på at omvende de vantro, men derimod alene havde som formål at beskytte den eller dem, der forkyndte Guds ord – i det konkrete tilfælde altså Kristus selv, men i videre betydning også de af hans tjenere, som påtog sig det farefulde hverv at missionere blandt verdens hedenske folk.⁶ Dette syn på mission og omvendelse som noget grundlæggende frivilligt, der dog om nødvendigt kunne og skulle understøttes militært blev videreført og konsolideret i middelalderen, ikke mindst gennem korstogsbevæ-

⁵Jensen 2019(a), s. 72ff.

gelsen, som tog form i de allersidste årtier af 1000-tallet. Her havde paver som Gregor 7. og Urban 2. flere gange henvist til de bibelske beretninger, særligt Det Gamle Testamente, når de ville begrunde behovet for at tjene kirken med våben i hånd. Ofte henviste de i den sammenhæng til profeten Jeremias, hvor man kunne læse følgende: ”Forbandet den, der forsømmer at udføre Herrens gerning! Forbandet den, der holder sværdet tilbage fra at udgyde blod!” (Jeremias 48,10). For reformpaverne omkring år 1100, som havde sendt de første korsfarere afsted blev det selve kernen i korstogene, nemlig at der først og fremmest var tale om en fromhedsmæssigt bodshandling fra riddernes side når de aflagde deres løfte om at drage på korstog og påtog sig opgaven at kæmpe aktivt for paverne, kirken og kristendommen.⁷

Danske korstog og missionsfremstød i Estland

I flere samtidige pavebreve berømmes kong Valdemar Sejrs som en from kristen fyrste, der villigt indlod sig i kampen for kirkens og troens fulde udbredelse blandt de hedenske folk i Østersøen og allerede i 1206 gennemførte kongen et større angreb på Estland.⁸ Målet var i denne omgang ikke selve fastlandet men derimod Øsel med dens krigsvante befolkning, der fuldt ud kunne måle sig med danskerne både hvad angår kampkraft og sømilitære egenskaber. Med sig havde kongen ærkebiskop Anders Sunesen og Ryd Kloster Årbog fortæller, at ærkebiskoppen førte en hær mod Reval på fastlandet som en forlængelse af kongens togt mod Øsel.⁹ Det kan virke overraskende på os i dag, at en højtstående gejstlig som Anders Sunesen på den måde stod i spidsen for en hær, men det var på dette tidspunkt i højmiddelalderen langt fra noget særsyn, at biskopper, ærkebiskopper og ligefrem abbeder førte tropper i felten når der var udsigt til krig eller korstog. Kanonisk ret forbød godt nok gejstlige på det bestemteste at udgyde blod, men en bred vifte af kilder beretter alligevel om, hvordan højtstående gejstlige så det som en naturlig del af deres virke også at ride i spidsen for en hær og måske ligefrem selv tage del i krigshandlingerne sådan som man indimellem får indtryk af, at eksempelvis biskop Absalon gjorde det, når han med Saxos ord ligestillede krigstjeneste med gudstjeneste i kampen mod hedningerne.¹⁰ En anden kilde, der forholdsvis udførligt beskriver kong Valdemars togt i 1206 til Øsel nævner da også, at den danske ærkebiskop faktisk havde hvervet et stort antal krigsfolk og ladet dem aflægge et korstogsløfte før de var draget afsted mod Estland.¹¹ Hvor kongen angreb Øsel

⁷Gerd Althoff, "Slig sind, die Verfolgung ausüben". Pápste und Gewalt im Hochmittelalter, Wissenschaftlicher Buchgesellschaft 2013, s. 51. ⁸Baggrunden for angrebet er udførligt beskrevet i Carsten Selch Jensen, Marika Mägi, Kersti Markus og Janus Møller Jensen, Dengang danskerne fik Dannebrog. Historien i Dannebrog og de dansk-estiske relationer omkring år 1200. Ryd Klosters Årbog i kulturhistorisk belysning af Rikke Agnete Olsen, Wormianum 1989. Den aktuelle oplysning finder man selvsagt under året 1206 (s. 52 i den nævnte udgave). ⁹Saxo 16:5:1. I Zeebergs fremragende oversættelse af Saxos krønike, Saxos Danmarks Historie. Oversat af Peter Zeeberg, Gads Forlag 2000, finder man ligestillingen med krigstjeneste og gudstjeneste s. 854.

og hurtigt anlagde en borg på øen, så synes ærkebiskoppen altså at have rettet sit militære angreb mod det sted i den nordlige del af Estland hvor byen Reval senere blev grundlagt og blev en vigtig handelsby og administrativt centrum middelalderen ud. I dag bærer byen et andet navn, nemlig Tallinn, og er jo Estland hovedstad. Formodentlig rummer byens navn en reference til den tidlige danske erobring for så vidt som selve navnet 'Tallinn' kan oversættes til noget i retning af 'danskernes by'.

Begge de to danske angreb i 1206 ser umiddelbart ud til at have været forholdsvis kortvarige – i det mindste får vi af kilderne at vide, at den danske konge snart vendte hjem til Danmark igen og da ingen af hans krigsfolk angiveligt havde mod nok til at blive tilbage på Øsel, omgivet som de jo ville være af krigeriske og hævngherrige estere, så brød man borgen ned, brændte resterne af og forlod øen igen. Anders Sunensen derimod tilbragte hele den følgende vinter i regionen idet han sejlede lidt længere mod syd til byen Riga, hvor han vinteren igennem holdt teologiske forelæsninger for de tyske præster og missionærer, der allerede i 1180'erne havde etableret en permanent mission omkring Daugavas nedre løb og nu havde Riga som deres kirkelige hovedsæde og centrum for et missionsbispedømme.¹²

Kongens og ærkebiskoppens togt i 1206 blev fulgt af andre togter til Estland. Et større togt fandt således formodentlig sted allerede i 1208 og havde Fellin (mod. Viljandi) i den centrale del af Estland som mål samtidig med, at kilderne taler om andre militære togter til eksempelvis Preussen og Samland.¹³ Disse militære aktiviteter fra dansk side i den østlige del af Østersøen ses bedst som et målrettet forsøg på fra den danske konges side at etablere et fast støttepunkt i regionen med henblik på en mere omfattende erobring og kristning af disse lande. Det afgørende angreb kom som nævnt i 1219, hvor kong Valdemar ifølge kilderne førte en mægtig hær til det samme område, som ærkebiskop Anders Sunensen havde angrebet i 1206. Ærkebiskoppen var i øvrigt også med på dette togt sammen med andre af rigets biskopper. Den tidligere omtalte Ryd Kloster Årbog hævder, at kongens store hær denne gang førte hele 1500 skibe med sig.¹⁴ Det er dog nok en overdrivelse; regner man med gennemsnitlig 30 mand pr. skib, så ville det jo give en hær på ca. 45.000 mand som langt overgår andre kendte korsfarerhære fra samme periode og endda var større end Det Første Korstog til Jerusalem i

¹¹Henrik af Letlands Krønike, kapitel X.13. ¹²Henrik af Letlands Krønike, kapitel X.13. Vedrørende den tidlige tyske mission i Livland, se Lind 2004/2006, s. 164-174. ¹³Se fx Ryd Klosters Årbog under året 1210. ¹⁴Ryd Klosters Årbog under året 1219.

1099.¹⁵ En tidendedel lyder derimod mere sandsynligt med en styrke på 150 skibe og ca. 3-4500 krigsfolk i den danske konges hær. Blandt krigsfolkene var både danske og tyske stormænd og vasaller af den danske konge. Også et kontingent af vendiske riddere og krigsfolk deltog i togtet under ledelse af deres fyrste Wizlaw.¹⁶

En senere legende fortæller jo, at det var i forbindelse med dette togt, at danskerne fik Dannebrog, som angiveligt dalende ned fra himlen midt under et blodigt slag som et tegn på, at Gud var på danskernes side i kampen mod de hedenske estere. Konkret var der sket det, at den danske konge efter landgangen var blevet mødt af flere estiske stormænd, der var villige til at forhandle med ham og måske endda også var indstillede på at lade sig døbe. Freden holdt dog ikke længe og på tredjedagen efter danskernes landgang kom det til et voldsomt slag, som nær var endt i et totalt nederlag til danskerne – kun en guddommelige indgriben og det medfølgende korsbanner siges at have reddet dagen for den danske konge og hans mænd og dermed vendt et truende nederlag til en overrædende sejr. Så vidt legeden, som jo netop er det den er, altså en legende. Ikke desto mindre minder historien om Dannebrog os om, at kong Valdemar Sejrs tog til Estland var mere end blot et militært erobringsforsøg. Den kristne tro var jo netop som beskrevet helt afgørende for korsfarerne og konstituerede det egentlige mål med togtet, nemlig hedningernes omvendelse. Ryd Klosters Årbog fortsætter således sin beretning om kongens togt i 1219 med at konstatere, at ”efter mange slag omvendte Valdemar hele dette land til kristendommen og underlagde det Danmark, som det endnu er”.¹⁷ Der var altså ikke for disse mennesker en modsætning mellem den militære erobring og kolonisering af esterne og så det fromme og gudvelbehagelige arbejde, der lå i hedningernes omvendelse til kristendommen.

De første missionsærer i Livland og Estland

Vi er forholdsvis godt oplyste om Estlands og Livlands historie i det tidlige 1200-tal da der eksisterer en krønike som i detaljer beskriver både kors- og missionsarbejde blandt de forskellige hedenske folk i regionen fra 1180erne og frem til om med slutningen af 1220erne. Krøniken blev nedfældet af en tysk præst ved navn Henrik, som stod i Riga-kirkens tjeneste. I 1227 færdiggjorde han sin beretning om kristningen af liverne, letterne og

¹⁵Gerd Althoff, "Slig sind, die Verfolgund austiben". Pápste und Gewalt im Hochmittelalter, Wissenschaftlicher Buchgesellschaft Carsten Selch Jensen, Gud vil det – en kort bog om korstogene, Vandkunsten 2019(c).

¹⁶Henrik af Letlands Krønike, kapitel XXIII.2. ¹⁷Ryd Klosters Årbog under året 1219.

esterne, og er på den måde en sand guldgrube af oplysningerne og spændende beretninger om, hvordan missionsarbejdet blandt disse folk faktisk udfoldede sig gennem omfattende prædiken- og dåbskampagner og så selvfølgelig korstog. Henrik selv var en aktiv del af både missionsarbejdet og de mange korstog fra og med det tidspunkt, hvor han selv kom til landet omkring 1205 og så frem til sin død en gang i løbet af 1250'erne. I den periode fungerende han både som tolk, missionær, sognepræst og som en slags feltpræst for de vesterlandske korsfarere og lokale kristne krigsfolk, der kæmpede mod hedningerne i det ene forbitrede slag efter det andet. Meget yder på, at han på et tidspunkt fik i opdrag at skrive historien om kristningen af de mange hedenske folk, et arbejde som han som nævnt antageligt færdiggjorde i 1227. Beretningen kendes i dag under navnet *Chronicon Livoniae* eller *Henrik af Letlands Krønike*. Sandsynligvis var krøniken tænkt som en art rapport til den pavelige kurie i Rom om missionsarbejdets succes blandt de mange hedenske folk, men er samtidig et forsvarsskrift for den tyske del af missionen, der som nævnt havde sit udgangspunkt i byen Riga og på dette tidspunkt stod under ledelse af den energiske og ambitiøse biskop Albert.¹⁸ Det fremgår tydeligt af Henriks krønike, at danskerne og tyskerne ikke havde det bedste forhold til hinanden, skønt de altså formelt set var fælles om det vigtige arbejde det var, at kolonisere og kristne de hedenske folk i Estland og Livland i de tidlige årtier af 1200-tallet. Begge mente de nemlig, at de hver især havde forrang frem for den anden part og dermed hver især kunne hævde, at netop de var den øverste myndighed i området. Således hævdede kong Valdemar og ærkebiskop Anders Sunesen at have myndighed over Albert og den tyske mission i Livland, hvorimod han selvfølgelig selv mente at han repræsenterede den øverste kirkelige myndighed i området og dermed ikke kunne eller ville underkaste sig danskerne. Henrik bruger således nogle åbenlyse bibelske billeder når han skal beskrive, hvordan han betragtede danskerne som falske vingårdsarbejdere, der på urimelig vis havde sneget sig ind på Riga-kirkens missionsmark og nu gik på rov blandt de hedenske og nyligt kristnede folk for at lokke dem ind under den danske kirkes og konges myndighed! Danskerne mente naturligvis på tilsvarende vis, at den tyske biskop i Riga måtte adlyde den danske konge og underordne sig ærkebiskoppen i Lund – begge parter påberåbte sig i øvrigt pavens absolutte magt i denne strid om sjælene i Estland og Livland.

¹⁸For en fyldig diskussion af baggrunden for Henrik af Letlands Krønike, se Jensen 2019(a).

Det fascinerende ved Henriks krønike er imidlertid, at den ved siden af den mere overordnede legitimering af den tyske kirkes forrang i forhold til danskerne, også beskriver det praktiske missionsarbejde blandt de hedenske folk i mange detaljer. Dermed får vi gennem denne krønike et helt enestående indblik i, hvordan missionsarbejdet formede sig her i det tidlige 1200-tal. Det er helt tydeligt, at Henrik krøniken igennem netop ikke ser nogen modsætning mellem det at føre korstog og så drive mission – de to ting betinger derimod hinanden i hans optik. Således indleder han sin krønike med at fortælle, hvordan hedningerne på forskellig vis brød de aftaler, som de havde indgået med de første tyske præsterne om at lade sig døbe til gengæld for den beskyttelse som kirkens folk kunne yde dem imod deres fjender. Helt konkret drejede det sig om, at de første missionsærer havde tilbudt en lokal livisk stamme, at man ville lade opføre en borg som beskyttelse mod deres fjenders angreb, hvis de til gengæld accepterede at lade sig døbe – noget for noget! Den nye borg skulle så også fungere som bispesæde for den unge kirkes første biskop, augustinerkorherren Meinhard, der var blevet udnævnt i 1186. Ikke så snart var borgen bygget færdig – der blev faktisk opført to borge i området på samme tid – før liverne løb fra deres løfter og enten ikke ville lade sig døbe alligevel eller simpelthen afsvor den dåb som de allerede havde modtaget. Ifølge Henrik havde kirken dermed en legitim ret til at indlede de første formelle korstog mod disse folk, for så vidt som de dels havde svigtet deres løfter til kirkens folk, dels afsvor den dåb og kristne tro de frivilligt havde accepteret som en del af aftalen med biskop Meinhard. De var dermed for frafaldne at regne og kunne dermed med fuld rette tvinges tilbage til den ene sande tro, altså kristendommen, sådan som allerede Augustin havde understreget det.¹⁹

Henrik etablerer dermed tidligt i sin fortælling et fuldt legitimt grundlag for de mange senere korstog mod regionens forskellige folk og stammer, selvom liverne og de andre folk nok selv har opfattet tingene lidt anderledes og næppe altid har været klar over konsekvenserne af de valg, de var blevet præsenteret for af de første præster og missionærer. Med al sandsynlighed havde de gennem generationer haft tætte kontakter med kristne handelsfolk – Henrik skriver ligefrem, at de første tyske præster kom til regionen i følge med tilrejsende kristne handelsfolk, der kom til området hvert eneste år for at drive handel med de lokale. Det er således også sandsynlig, at der

¹⁹Jensen 2019(a), s. 129-133.

allerede har været kristne blandt de lokale folk som enten af overbevisning eller for at lette deres egne muligheder for at drive handel med de kristne vestfra havde antaget den kristne tro. Endelig skal man heller ikke udelukke påvirkningen fra de ortodokse russiske fyrstendømmer lidt længere mod øst, der betragtede disse hedenske folk som deres formelle og skatskyldige undersåtter her omkring år 1200. Den ortodokse kirke havde på dette tidspunkt ikke nogen stærk tradition for at drive aktiv mission blandt de derboende hedenske folk og lod sig ganske som sakserne i midten af 1100-tallet nøje med de skatter og afgifter de kunne opkræve af de hedenske folk. De katolske præster så anderledes på sagen, påvirkede som de var af Bernhard af Clairvauxs understregning af, at erobring uden kristen omvendelse var nyttesløs og ligegyldig. Først for sent opdagede de russiske småfyrster, at de præster som de havde givet lov til at arbejde blandt de lokale hedenske folk var meget fokuserede i deres arbejde og ikke holdt inde før alle de hedenske folk var underlagt pavekirken i Rom og dermed blev en reel trussel imod den ortodokse kirke og dens indflydelse i regionen. Man ser i Henriks krønike tydelig den udvikling, hvor de ortodokse kristne går fra at være brødre i troen til vildfarne skismatikere, der må og skal bekæmpes af dem, der repræsenterede den ene sande kirke og kristne tradition, nemlig de katolske præster og deres fæller blandt korsfarerne. Mange har således peget på, at det første jerntæppe mellem øst og vest allerede sænkede sig ned over regionen her i højmiddelalderen og kom til at danne et langvarigt skel mellem de forskellige teologiske og mentale forestillinger, der altså herskede mellem den katolske og den ortodokse verden.²⁰

Mission omkring 1200

Som nævnt havde Henrik ikke den store fidus til de danske præster, som han jo opfattede som fremmede og falske vingårdarbejdere, der uretmæssigt trængte sig ind i den nyplantede vingård, som de tyske præster fra Riga med så stor møjle havde tilplantet og vandet med deres eget blod gennem de martyrer blandt præster og munke, der have måttet lade livet i det hårde arbejde. Derfor lægger han da heller ikke fingrene imellem når han beskriver hvor sløsedede og lidet ordentlig de danske præster opførte sig – danskerne har givet vis haft et lignende syn på deres tyske standsfæller – og beskriver blandt andet, hvordan danskerne havde så travlt med at komme før tyskerne i deres bestræbelser på at vinde overhøjheden over de stedlige folk, at de helt for-

²⁰Lind 2004/2006, s. 288-293.

sømte de mest simple pligter der lå i den rette forvaltning af dåbens sakramente. Således skriver Henrik med stor forargelse, hvordan danske præster hastede ind i de dele af de estiske områder som Henrik hævder allerede var vundet for Riga-kirken for dermed at gå på rov blandt folk, der allerede havde tilsluttet sig en af de stedlige kristne kirker. Sagen var jo den, at accepten af den kristne dåb også samtidig var en accept af den verdslige overhøjhed, der stod bag de konkrete missionærer. Var esterne således blevet døbt af de tyske præster, så havde de også i princippet underkastet sig Riga-kirkens formelle overhøjhed og måtte også lyde de tyske fogeder og vasaller, som biskop Albert udpegede for de forskellige nyeroobrede områder. Umiddelbart efter det danske angreb i 1219 skriver Henrik derfor, at danskerne hastede rundt i landet og rejste store trækors der, hvor de kom frem samtidig med, at de noget skødesløst stænkede folk og huse med vievand før de skyndte sig videre til den næste landsby for på den måde at komme før de tyske præster og missionærer og vinde det nye område for den danske kirke og konge. Henrik skriver endda, at de danske præster i deres hastværk lod sig nøje med simpelthen at give nogle af de estiske bønder noget af det indviede vand med besked om, at de nu skulle gå tilbage til deres landsbyer, gårde og familier og der selv stænke vievandet på deres familie og fæller som en slags hastig nøddåb.²¹ At Henrik så skriver, at de tyske præster gjorde omtrent det samme i andre sammenhænge – eksempelvis når en landsby eller en borg var for hærgnet, brændt og blodtilsølet til at man kunne gennemføre en ordentlig dåb og derfor lod sig nøje med en hurtig bestækning af stedet med vievand – anfægter ham ikke og mindsker ikke hans forargelse overfor de danske præster, som på denne uforskammede måde trængte sig længere og længere ind på Riga-kirkens enemærker.

Henrik skiver også udførligt om, hvordan de sande vingårdsarbejde opførte sig i deres missionsarbejde blandt hedningerne – han var jo selv en af dem, der gennemførte lange og farlige missionsrejser ind i de hedenske områder før han fik overdraget hvervet som sognepræst i en lille lettisk landsby ved navn Papendorf (mod. Rubene) ganske tæt på de estiske områder.²² Det er derfor med en betydelig erfaring i bagagen, at Henrik kan skrive om, hvordan missionsarbejdet ideelt set burde udfolde sig og han gengiver således flere gange i sin krønike udførlige missionsprædikener som tilskrives forskellige af hans fæller blandt de tyske præster. Gennemgående er det, at

²¹Henrik skildring af den danske missionsindsats er udførligt beskrevet i Jensen 2019, s. 265ff.

²²Jensen 2019(a), s. 46.

omvendelsesarbejdet måtte følge de kirkelige retningslinjer og man aner således flere gange mere eller mindre direkte referencer til et af middelalderkirkens mest betydelige kirkemøder, nemlig det 4. Laterankoncil, som blev afholdt i 1215 under forsæde af pave Innocens 3. i Rom. Kirkemødet havde deltagelse af alle kirkens fremmeste kirkeledere og teologer og et ikke ringe antal fremtrædende verdslige folk. Det var pavens ønske, at kirken skulle reformeres og alle de troende vende sig mod kirken i lydighed mod pavens overhøjhed. Et vigtigt redskab i reformarbejdet – bort set fra deltagelsen i korstog blandt verdslige riddere og stormænd – var netop præsternes prædikener. Det var gennem dem, at de troende skulle lære den sande kristentro at kende og hedningerne omvendes til den samme tro.²³ Derfor er det naturligt når Henrik lægger så meget vægt på at skildre det omhyggelige prædikenarbejde, som blev udført af præster fra Riga-kirken når de drog rundt blandt hedningerne for at forkynde Guds ord for dem og tilskynde dem til at lade sig omvende og døbe. Kun gennem dåben blev man nemlig et rigtig menneske i Henriks øjne og det handlede for ham og hans samtidige i høj grad om at indprente de nyomvendte de pligter som de nu havde fået gennem dåben, så som at vise kirken og præsterne lydighed, afstå fra deres gamle hedenske skikke, undlade at brænde de døde og i stedet lade dem gravfæste på de nye kristne gravpladser og kirkegårde og så selvfølgelig betale de skyldige afgifter til deres nye præster og de kirker, der snart også blev opført i landet. Tiendeplichten nævnes således igen og igen som et af de vigtige tegn på, at man nu er et godt og front kristenmenneske, der afstår fra alle de gamle hedenske skikke og i stedet har givet sig ind under den kristne kirke. Det var dog ikke altid, at denne accept af nye skikke og livsformer gik lige smertefri. Der er således i krøniken flere eksempler på, at de lokale folk ikke sådan uden videre ville acceptere at opgive deres gamle begravelsesskikke og derfor insisterede på at fortsætte med at bruge deres gamle førkristne begravelsespladser og eksempelvis også som et tegn på oprør kunne finde på at grave deres døde op og i stedet brænde dem på traditionel vis. Henrik beretter også om situationer, hvor der kunne opstå strid om, hvorvidt det var tilladeligt at have mere end én kone! Et andet sikkert tegn på oprør imod kirken og de kristne var således for Henrik når frafaldne blandt de lokale folk angiveligt tog de koner tilbage, som de havde måttet lade sig skille fra i og med, at de havde accepteret at lade sig døbe.

²³Se analysen af Henrik af Letlands bibelsk inspirerede sprogbrug i Jensen 2019(a), s. 239ff.

På et mere formelt plan kan man i Henrik krønike også danne sig et billede af, hvordan den ideelle omvendelse burde tage sig ud. Som sagt var udgangspunktet ofte en prædiken fra de missionærer og præster, som drog rundt i landet. Henrik omtaler ofte deres arbejde som ”at så evangeliets frø” og selve arbejdet med at forkynde kristendommen over for hedningerne blev simpelthen omtalt meget formelt som ”prædikenarbejdet”.²⁴ Målet var naturligvis i alle tilfælde det evige liv og for Henrik gjorde dåben altså kristen om man så må sige og forlenede den døbte med et særligt mærke, en character christianitatis, der for altid ville adskille et kristent menneske fra de ikketroende.²⁵ Af samme grund havde Augustin også kunnet argumentere for, at det menneske der faldt fra troen igen kunne og skulle tvinges tilbage til den sande tro da det særlige mærke jo netop ikke kunne udslætted igen. Hvordan disse ting tog sig ud i det konkrete missionsarbejde får man et levende indtryk af gennem en skildring i Henriks krønike fra 1216, hvor tyske krigsfolk angreb og belejrede den estiske borg Sontagana. På et tidspunkt indser esterne, at deres eneste udvej er, at bede belejrerne om fred og svaret er da, at de nok kan få fred, men det kan kun ske, hvis de tager imod ”den sande fred som er Kristus”. Fred var altså i Henriks optik ikke nødvendigvis fraværet af krig men derimod først og fremmest antagelse af den kristne tro idet Kristus selv var den eneste sande fred for menneskene. Hårdt presset accepterede esterne kravet til dem om omvendelse og dåb og Henrik beskriver da, hvordan de kristne præster, der selvfølgelig havde fuldt den kristne hær i felten, nu spurgte esterne om de da ville afsvære deres hedenske tro for i stedet at tro på den kristne Gud som er én. Bortset fra, at Henrik på en elegant måde stiller hedenskabets tro på flere guder over for den kristne treenige Gud i sin måde at skildre historien på, så er det også ret tydelig, at vi her har med en fast praksis at gøre, der rækker direkte tilbage til kirkens fastsatte praksis omkring dåb af ikke-kristne. Det samme gør sig gældende for esterens svar, som også er helt efter bogen for så vidt som de svarer bekræftende med et ”det vil vi”.²⁶ Dermed kunne præsterne døbe de forsamlede estere, hvilket lød således i Henriks gengivelse: ”således døbes I alle i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn”.²⁷ Det var ifølge Henrik den rette måde at gennemføre en dåb på, hvor man nøje fulgte en praksis som gav mening på en missionsmark, hvor et militært nederlag ofte var den direkte anledning til, at de lokale folk lod sig omvende til kristendommen.

²⁴Jensen 2019(a), s. 286-88. ²⁵Jensen 2019(a), s. 288-89. ²⁶Jensen 2019(a), s. 285. ²⁷Henrik skriver om episoden i kapitel XIX i sin krønike.

Afslutning

Krig og mission gik altså hånd i hånd i Estland i de tidlige årtier af 1200-tallet, hvilket blev opfattet som helt naturligt af samtiden. En kristen konge som Valdemar havde på den ene side en forpligtigelse til at beskytte sit kristne folk mod hedningernes stedse angreb og var på den anden side også forpligtiget til at understøtte kirken i udbredelsen af den kristne tro – om nødvendigt måtte begge dele hvile på en omfattende brug af militær magt. Dannebrog er i dag et håndgribeligt udtryk for Danmarks fortid som korsfarernation og frontløber i missionsarbejdet blandt de hedenske stammer i den østlige del af Østersøen. Godt nok er det en legende, at flaget skulle være dalet ned over de kæmpende danske korsfarere og deres tyske og vendiske allierede i 1219 da de var på nippet til at blive besejret af en estisk hær. Alligevel har flaget med al sandsynlighed sine rødder netop i periodens korstog og kan være kommet til danskerne i skikkelse af et korstogsbanner der skulle tjene som samlingspunkt for korsfarerne når de var i felten, et paveligt banner eller et andet symbol for, at den igangværende kamp var en hellig krig, der blev udkæmpet for Gud og for den kristne kirke. Det er en forestillingsverden som ligger de fleste af os fjernt i dag, men som ikke desto mindre gav rigtig god mening blandt samtidens gejstlige og lægfolk og for så vidt også blev anerkendt af deres modstandere blandt de hedenske folk som jo også mente, at de kæmpede en hellig krig mod de fremmede, der trængte ind i deres land og derfor måtte sørge for, at have guderne på deres side forud for de enkelte slag og felttog. At kristendommen i sidste ende vandt gennem korsfarernes militære overlegenhed blev af begge sider tolket som en guddommelig afgørelse, som dog nok kunne anfægtes af den tabende part og følgelig også førte til flere oprør fra esternes side i de kommende århundreder. Da var Estland ikke længere en dansk provins – kong Valdemar Atterdag solgte simpelthen den danske del af Estland til Den Tyske Orden i 1346 som et middel til at rejse tilstrækkeligt med penge til at genvinde det danske rige efter årtier med økonomisk ruin og omfattende pantsætninger til forskellige holstenske adelsfolk. Arbejdet med at konsolidere kristendommen blandt esterne fortsatte derfor under andre herrer og det blev nu ordenspræsterne fra Den Tyske Orden og de engagerede prædikanter fra tiggerordnerne der måtte fortsætte det arbejde, som var blevet påbegyndt under kong Valdemar Sejr – uanset om Dannebrog så var det guddommelige tegn som senere generationer har hævdet eller ej.

Reformation, Luther og mission

Af provst Thomas Reinholdt Rasmussen

Reformationen er grundlæggende en kamp om fortolkningsretten. Den er en kamp for at evangeliet ikke bindes af én fortolkning, der fastsættes centralt, men at Guds levende ord kan virke frit og ubundet blandt folkene.

Derfor skulle man tro, at begrebet mission spillede en stor rolle i Luthers teolog. Det gør det dog ikke. I hvert fald ikke som vi kender til begrebet. Det er først i en senere protestantisk eftertid, at mission som egentlig begreb og handling finder en plads. Dog møder Luther naturligvis både jøderne og tyrkerne, som man skulle tro, at han kunne udvikle en særlig missionsstrategi overfor, men strategien er en og den samme: forkyndelse af Guds lov og ord. Der er egentlig ikke nogen forskel på mødet med jøden og tyrken, og mødet med den almindelige tysker, som Luther i hvert fald efter bondekrigen i 1525 får et noget anstrengt forhold til.

I ”Feltprædikenen mod tyrken” (danske oversættelse 1999) udfolder Luther ikke nogen missionstanker. Han ser ikke kampen som et korstog mod tyrkerne, men som en regulær verdslig kamp. Guds ord føres ikke med sværd. Hvis man i den forbindelse kunne tale om mission, er det nærmest den anden vej rundt, hvor tyrkerne bliver Guds strafferedskab, som skal tugte og vække den sølle kristenhed. I det hele taget ser reformatorerne tyrkerne, som er et samlebegreb, og islam som begreb anvendes sjældent, som en tugt over en slumrende og dorsk kristenhed. Men nogen egentlig missionsstrategi over for tyrkerne finder vi som sagt ikke. Det tætteste, vi kommer på det, er vel Luthers fortale til en latinske oversættelse af Koranen som Theodor Bibliander foranstalter i 1542 i Basel. Her træder de sammen i den klassiske humanismens fodspor og udgiver Koranen som et forsøg på at oplyse om den, og derved også advare mod denne tro. Folk kan dermed ved eget øjesyn se hvilken religion islam er, og derved kunne man måske håbe at opdne folkets fjendskab mod tyrkerne.

Samlet set så anser reformatorerne hele tiden islam ikke som en særlig religion i sin egen ret, men som en forvildet del af den kristne tro, og derved som et kristent kætteri, hvilket også finder udtryk i Den augburgske Konfessions første artikel. Overordnet set er forholdet til tyrkerne præget af politiske og sikkerhedspolitiske hensyn, og teologisk set som tugteredskab. Man ser ikke mange, om nogen, overvejelser om at skulle omvende eller kristne dem.

Jøderne er en anden problematik al den stund, at de er inden for rigets grænser. Dog er Sachsen, som den tyske lutherforsker Thomas Kaufmann har påvist, på Luthers tid jøde frit (England var jøde frit fra år 1300). Så Luther har kun mødt enkelte jøder på gennemrejse. Det eneste sted, hvor Luther skulle have haft en reel mulighed for at møde en levende jødisk menighed, er i Worms, hvor Luther som bekendt var i foråret 1521, men var dog nok her optaget af andre ting end af at studere jøderne og deres skikke.

Således bliver ”jøden” hos Luther en teologisk markør, der indeholder al den fravendthed fra Gud, der nu kan tilkomme. I skriftet fra 1523 ”At Jesus Kristus var en jøde af fødsel”, som udspringer af et postulat om, at Luther skulle have benægtet jomfrufødslen, stiller Luther sig egentlig positivt til jøderne, og er meget pragmatisk i sin tilgang: jøderne skal have adgang til handels- og næringslivet, ikke alene for at ernære sig, men også for at blande sig med det kristne liv, og forhåbentlig derved blive kristne. Hvis man kan tale om en missionsstrategi her, så er det altså gennem menneskelivet, hvor mennesker møder en levende tro på Kristus, at man kan gøre sig forhåbninger om, at de gøres kristne. De kristne er således i deres levevis missionsforbilleder. Det vil måske nok være at tage munden for fuld at tale om ”menneske først og kristen så” i denne forbindelse, men det er tæt på. Den danske kirkehistoriker Martin Schwarz Lausten taler om ”venligheden” som missionsmetode (se Lausten, 2017, s. 266). Det egentlige særlige hos Luther er hans helt manglende interesse for race, etnicitet e.l. Jøden er ikke en sand kristen, men det er tyskerne egentlig heller ikke. Så kan de være i samme båd, og hvis jøden omvender sig og bliver døbt, så er han fuldt integreret. Det er i samtiden et helt anderledes udsagn: at jøden kunne blive som helheden og gå ind i den fuldt og helt.

Denne missionsoptimisme smuldrer dog gennem årene. Ikke alene over for jøderne, men sandelig også overfor for tyskerne generelt. De tager ikke imod ordet og forsætter med deres dårlige levned. Den ældre Luther kan sagtens karakteriseres som en skuffet mand, der ikke erfarer, at evangeliet sætter de frugter, som han havde håbet og ønsket. Det er nok en del af grunden for de sene jødeskrifter i 1543 som ”Jøderne og deres løgne (dansk oversættelse 1999), Om Schem Hamphoras, og ”Om Davids sidste ord”. Her har han helt forladt sin venlige missionsmetode, og anbefaler ved en sproglig nyskabelse, ”skarp barmhjertighed” (Schwarz Lausten, s. 269), hvilket indebærer afbrænding af jødiske skoler og synagoger, nedrivning af deres huse, fratagelse af deres helligskrifter og generelt forbud mod at indgå i det borgerlige liv. Her må man sige, at Luther helt har forladt en venlig missionsstrategi.

Guds ord

Det afgørende i Luthers teologi er Guds ord i Kristus. Det er på det levende ord, at alting hviler og beror. Allerede i de væsentlige ”invokavit-prædikener”, som blev holdt i Wittenberg i marts 1522, efter Luthers hjemkomst fra Worms og senere Wartburg, finder vi denne tillid til ordet alene. Troen skal udbredes med ord og ikke med sværd.

Luther kan taler om, at mens han sammen med Melanchthon og Armsdorf har sidde og drukket den gode wittenbergske øl, har ordet udrettet sin gerning (Luther, 1980, s.17). Ordet har virket og udrettet det hele. Og det afgørende er, at der faktisk ikke er den store forskel på dem, der hører ordet. Derfor bliver egentlige missionsstrategiske tanker fraværende, for det er alene Gud, der gør det.

I kraft af denne tillid til Guds ords alene virkende kraft, og menneskernes fælles syndighed, så bliver mission til et svagt begreb. For vi er alle, som Luther indleder prædikerne med, indstævnet for døden.

Ordet skal dog være virksomt i troen ved kærlighed, og Luther kan kalde kærligheden for kaptajnen. Og Paulus fremhæves som et eksempel, da han gik ind i templerne i Athen og så deres afguder. Han drog ikke frem med magt, men med forkyndelsen. Og så kommer det, vi måske med forsigtigt, kan kalde Luthers missionsstrategi, som væsentlig rummer alle mennesker: ”Vi (må) prædike og sige og som sagt lade ordet alene virke. Det må først tage menneskenes hjerter til fange og oplyse dem. Vi skal ikke være dem, der skal gøre det. Derfor roser apostlene sig af deres tjeneste, ministerium, og ikke af følgerne, exucutio.” (Luther,1980, s. 22). Ordet skal alene virke. Det er altså ikke os, der skal handle, men ordet. Hjerterne skal gribes af ordet og oplyses i og af troen, som er Helligånden (jf. Den lille Katekismus).

For Luther er det ordet alene, der virker og er afgørende. Det er også grundlaget for den teologiske debat Luther senere kommer til at føre med Zwingli i 1528, og som kan læses i ”Om Kristi Nadver”. I det skrift er det Luther om at gøre hele tiden at vende tilbage til ”det klare ord”. Zwingli kan spekulere sig ud i store tanker, men for Luther er det ikke afgørende. Det afgørende er det klare ord, der siger: ”Dette er mit legeme”. Det er ordet, og ikke alverdens tanker, holdninger eller ideologier, der er afgørende. Hvis man betragter Luthers diskussion med Zwingli under denne synsvinkel, kan man i øvrigt se, at det er præcis samme problemstilling i diskussionen med Erasmus af Rotterdam få år tidligere (”Om den trælbundne vilje”, 1525). Det er ordet,

der er afgørende og ikke vore gerninger og tanker. Derfor bliver mission også i det lys til et forhold til Gud og ikke til et forhold mellem mennesker. Alle er lige indstævnet for døden og alle befinder sig i samme båd.

De tre kirker

Efterhånden som reformationen konsoliderer sig og opnår en form for selvstændighed, bliver det også nødvendigt at formulere egentlige kirke- og gudstjenesteordninger.

Allerede i 1523 havde Luther formuleret noget sådan i skriftet "Formula missae", men da der fremvokser et klart ønske om en tysk messe, udgiver han i 1526 skriftet "Tyske messe". Skriftet er i øvrigt et tvillingskrift til det skrift, som vi kalder for "Den store Katekismus" (1529), men som egentlig hedder "Tyske katekismus". De to skrifter kan man overordnet sige forholder sig til hinanden som form til indhold.

I fortalen beskriver Luther tre kirker eller tre slags gudstjenester. Den første er en latinsk, som man kan anvende, når den passer. Det er en opdragende gudstjeneste for ungdommen, for som han skriver: "Jeg vil gerne opdrage en sådan ungdom og mennesker, som også i fremmede lande kunne være til nytte for Kristus og tale med menneskene (...) Og det er også rimeligt, at man opøver ungdommen i mange sprog. Hvem ved, hvorledes Gud med tiden vil bruge dem?". (Luther, 1980, s.79). Det er en gudstjenesteordning, der opdrager til forkyndelse og vel egentlig også til mission.

Den anden gudstjeneste er den, der skal ordnes for "enfaldige lægfolks skyld" (s.79). Både den og den foregående skal være offentlige tjenester for alle, også blandt dem, "som ikke tror eller er kristne". Det er en offentlige "tilskyndelse til tro". Den foregår som foregik den "blandt tyrkerne eller hedningerne".

Den tredje ordning er den rette evangeliske ordning. Den er ikke offentlig, men skal kun holdes blandt dem, der vil være alvorligt kristne. Der skal ske indtegnning og den skal foregå i et afsondret hus, hvor der skal være bøn, læsning og forrettelse af sakramenterne. I denne ordning skal der også være kirketugt. Denne tredje ordning tør Luther dog ikke oprette endnu, da han "endnu ikke (har) folk og personer til det". (s. 80). Men der er ingen tvivl om, at det er den rette ordning og målet for den evangeliske gudsdyrkelse: en afsondret husmenighed af de rette, alvorligt kristne. Luther er dog realist nok til at se, at det er en svær opgave, og han lægger en sådan tanke på hylden.

Men fastholdes skal det, at tanken aldrig forlader ham, hvilket også kan ses i den sene Genesisforelæsning.

Således er der reelt kun to kirker eller gudstjenesteordninger: skolekirke og den offentlige kirke på torvet. Den første er en uddannelseskirke og den anden er kirken på torvet, hvor ”flertallet står og gaber, om de kan se noget nyt” (s.79). Kirken er derved i kraft af sin placering og i kraft af sin funktion altid en kirke i mission. Det afgørende hos Luther er blot, at denne funktion udøves blandt ligestillede mennesker, hvor den ene egentlig ikke har noget at lade den anden høre. Alle er de under Guds ord og det sendes til hver enkelt med krav om omvendelse og alvorlig kristentro. Således er kirken på torvet for Luther en mission.

På torvet står utallige mennesker, og ingen kan se, hvem der er kristne eller hvem, der ikke er. Kirken kan således ikke findes i kraft af menneskerne. At der er en kirke kan kun ses ved, at den virker. Og denne virksomhed giver sig udtryk i de syv kendetegn for kirken, som Luther oplister i skriftet ”Om kirken og koncilierne” (1539), hvor kirkens kendetegn er: dåb, skriftemål, nadver, præsteembede, bøn, gudstjeneste (med prædiken) og korset. Her kommer den skjulte kirke til udtryk. Her åbenbarer den skjulte Gud sig i evangeliet. Her kan man se at kirken er til stede. Vi kan ikke se det på troende mennesker, men på disse kendetegn.

Således er det ordet, der skaber kirke midt blandt tyrkere, hedninger og gabende tyskere. Kirken er, når den ikke er afsondret i sand og udtryksfuld kirke, altid en kirke i mission. For Luther er Guds ord altid en mission.

Den tidlige protestantisme og mission

Reformationen foregår midt under den europæiske ekspansion. Der opdages i disse år nye verdener, og da Luther er knap 9 år opdager Columbus Amerika og alle disse opdagelse får også teologiske konsekvenser.

Den nye verden opdages fortrinsvis af portugisiske og spanske søfarende. Opdagelserne af de nye landområder skaber også politiske problemer, for hvem har ret til al det land, Gud har skabt? Pave Alexander VI er således nødt til i Tordesillastraktaten i 1494 nødt til at beskrive en opdeling af den nye verden. Denne traktat er reelt pavestolens sidste handling, der også har indflydelse på verdenspolitikken. Reformationen og renæssancen sætter nye normer for pavestolens politiske ageren.

I en meget vidende, underholdende og velskrevet artikel udgivet i anledning af reformationsjubilæet beskriver Ole Høiris dette (se Høiris, 2017). Det er en artikel, som jeg i det følgende vil læne mig op ad, og kan kun anbefale videre læsning i denne. I begyndelsen præges opdagelserne og mødet med de ny mennesker af katolske lande, men efterhånden kommer også hollænderne og franskmænd til, altså calvinister og huguenotter. Men for eksempel også den lutherske præst Hans Staden (født ca. 1525), der kommer til Brasilien og senere også Paraguay, hvor han næsten må opleve at blive spiste af kannibaler, men han overlever blandt andet ved at synge Luthers gendigtning af Davids salme 130. Høiris nævner, at Stadens lutherske tro blandt kommer til udtryk i hans direkte relation til Gud. Det er altså igen ordet, der er styrende.

En af de ting, der anfægter protestanterne og deres sola scriptura-princip (skriften alene) er for eksempel hvor Amerika mon er nævnt i Bibelen? Flere mener, at det er stedet, hvor Djævelen hersker, og derfor bliver opdagelserne også en kamp mellem Gud og Djævelen. Det kommer nærmest barokt til udtryk ved, at de indfødte er nøgne. De går nøgne rundt og de skammer sig ikke ved det. Det giver anledning til spekulationer over hvorvidt de indfødte så nedstammer fra Adam? For Adam skammede sig ved sin nøgenhed, og det gjorde ham til menneske. Er de indfødte så mennesker, når de er uden skam? Det giver anledning til forskellige teologiske spekulationer, bl.a. om de stadig lever i en slags paradisiske tilstand, hvilket dog hurtigt afvises. Men omvendt så klæder franskmændene sig så outreret, at nøgenhed måske er at foretrække. Måske er de ved deres nøgenhed en påpegning af deres egen ekstravagance? Nøgenhedsproblematikken, der også medfører visse erotiske spørgsmål, er blot en af mange forhold som teologerne skal forholde sig til. Og faktum er åbenbart, at der er meget få af de indfødte, der reelt går over til en kristne tro, hvad form den så end måtte have.

Det viser sig, at successen i det fremmed i første omgang er til at forholde sig til. Men afgørende er det, at disse første protestantiske missionærer begynder at forholde sig til de indfødte som mennesker. De er nødt til at revidere en del af deres forudsætninger, og kan også ende i mærkværdigt indviklede problemstillinger, som spørgsmålet om hvorvidt katolikkerne, der hævder transsubstantiationslæren, er større kannibaler end de indfødte. Men hele tiden arbejder disse første missionærer med den forudsætning, at arbejdet på missionsmarken, hvad enten den er i Tyskland eller i Brasilien, er Guds alene. Det er Gud, der frelser og ikke dem. Nåden er alene Guds vilje.

Litteratur:

Højris, Ole: "Protestanterne og de vilde", i: Reformationen. 1500-tallets kulturrevolution (red. Ole Højris og Per Ingesman), Aarhus 2017, bd.1, s. 165-193.

Kaufmann, Thomas: "Luthers Juden", Stuttgart 214

Lausten, Martin Schwarz: "Reformationen, jøderne og tyrkerne" i: Reformationen. 1500-tallets kulturrevolution (red. Ole Højris og Per Ingesman), Aarhus 2017, bd.1, s. 265-282.

Lausten, Martin Schwarz: "Luther og "de fremmede" : Martin Luthers syn på jøden og tyrken", København 2017.

Luther, Martin: "Mod tyrken og jøden", København 1999

Luther Martin: "Luthers skrifter i udvalg", bind 2, Aarhus 1980.

Det begyndte i Tranquebar

af pastor emer. dr. theol Anders Nørgaard

På Indiens østkyst, Coromandelkysten, ligger byen Tranquebar, der var dansk koloni fra 1620 til 1845. Byen og dens opland udgør et område, som er nogenlunde på størrelse med Fanø. Befolkningstallet skiftede, men udgjorde i den danske periode ca. 20.000. Langt hovedparten var indere, og europæiske kolonister udgjorde kun få hundrede personer, når det kom højt. Indtil den første lutherske mission begyndtes i Tranquebar i 1705/06, var den lutherske kirke en rent lokal europæisk sag. De lutherske kirker var statiske "nationale" størrelser, og de enkelte europæiske riger blev holdt sammen som et fællesskab om samme kongehus og samme religion, "kongens religion". Det gjaldt i udpræget grad Det dansk-norske Imperium. De eneste ting, man havde fælles, var kongen, Dannebrog og den lutherske konfession. Kongens ansvar og opgave var i 1665 blevet forfatningsmæssigt fastlagt i "Kongeloven". Loven blev i begyndelsen hemmeligholdt, men blev på Frederik IV's foranledning trykt og offentliggjort i 1709. Ser man bort fra Frederik IV's sædelige og økonomiske udskejelser, var han som konge meget flittig og omhyggelig for at opfylde kongelovens bestemmelser, herunder også lovens kirkelige bestemmelser, hvor kongens ret og pligt til at styre og beskytte kirken og den rene lutherske tro blev fastlagt. Ligesom det i Luthers katekismus er fastlagt, at husfaderen har ansvaret for sit folkeholds kristelige opdragelse, således havde den danske konge som landsfader ansvaret for sit store "folkehold", uanset om de talte dansk, tysk eller norsk - eller andre sprog. Det med "de andre sprog" stod dog hen, indtil kong Frederik IV i begyndelsen af det 18de århundrede påtog sig det landsfaderlige ansvar for, at evangeliet også blev forkyndt for de indfødte tamilere i Tranquebar på deres eget modersmål. Det samme initiativ tog han over for den jødiske befolkningsgruppe i København. I forholdet til jøderne fastslog kongen, at dersom de alligevel fastholdt deres hidtidige religion, "så vil kongen ikke fjerne sin kærlighed fra dem", men fortsat lade dem udfolde sig frit. Det samme tolerante synspunkt kom til at gælde for Tranquebar og missionens arbejde dér. I princippet var Tranquebar "kongens rige", men i praksis var kolonien indtil slutningen af det 18de århundrede bortliciteret til skiftende "kongeligt oktrojerede" handelskompagnier, som alene havde merkantile formål, og som alle mødte missionen med indædt modstand og var aldeles blottede for forståelse for missionens anliggende.

Til at begynde med var Tranquebarmissionen et kongeligt ”privat”-foretagende, men i forsøget på at imødegå handelskompagniets bestræbelser på at umuliggøre missionen oprettedes i 1714 et statsligt officielt ”Missionskollegium” (dvs. et ”missionsministerium”), som herefter blev ansvarligt for missionen. Missionen var altså en officiel statskirkemission og ikke, som ydre mission senere blev, en sag for private missions-selskaber.

Forudgående teologisk afklaring.

Et luthersk grundprincip var og er, at en præst ikke kan sendes fra en kirkeledelse, men skal kaldes af en menighed. Det blev i 1683 ligefrem lovfæstet i den stadig gældende bestemmelse i Danske Lov (DL 2-3-9), hvor det fastslås, at ”ingen må til præsteembedet indvies, uden han til noget vist kald og embede er kaldet”. Derfor voldte det debat blandt lutherske teologer, om man som luthersk kirke kunne ”udsende” missionærer. Det er bemærkelsesværdigt, at missionsbefalingen (Matthæusev. kp. 28,19f) på intet tidspunkt i forbindelse med missionens etablering bliver benyttet som teologisk begrundelse. Det, der blev benyttet som grundlag for den første lutherske mission, blev kongelovens bestemmelse om, at kongen som ”landsfader” havde ret og pligt til at sørge for evangeliets forkyndelse, og nu altså også i rigets yderste kroge.

De første lutherske ”missions-præster”.

Man havde altså via Luthers katekismus og kongeloven fundet en dogmatisk udvej for at sende de første ”missionspræster” ud til en dansk koloni. Til at være den lutherske verdenshistories første præster med missionsopgave og altså være dem, der som de første førte den lutherske kirke fra at være en lokal statisk europæisk kirke til at blive en ekspanderende global kirke, valgtes to unge tyske teologer: Bartholomæus Ziegenbalg og Heinrich Plütschau. Begge havde fået deres uddannelse ved A. H. Franckes kendte ”Stiftelser” i Halle/S; det kom til at præge ikke bare deres arbejdsmetoder, men i det hele taget den måde, lutherske kirkers mission efterfølgende virkede på.

Halle-pietismen så det som sit formål, at kristendommen ikke blot var noget åndeligt, men skulle ”tjene både sjæl og legeme”. Det synspunkt tog missionærerne med sig og prøvede at overføre det til Tranquebar, hvor de fra begyndelsen søgte ”at tjene både sjæl og legeme”. Man gjorde det ved at holde gudstjeneste, bygge kirker, lave skoler både for drenge og piger; man etablerede vajsenhus, bospisning, sygepleje og fattigforsorg og gjorde sig store anstrengelser for, at Bibelen blev oversat til tamilsk og blev trykt i udgaver, der var overkommelige at anskaffe, alt sammen sådan som de havde mødt

det i Halle. Meget tidligt i missionens historie tog man også kontakt med det engelske selskab Society for Promoting Christian Knowledge (SPCK), der finansielt og logistisk støttede missionen i Tranquebar, der således arbejdede på et internationalt og økumenisk grundlag.

Efter at være blevet ordinerede af Sjællands biskop rejste de to første lutherske missionærer i efteråret 1705 fra København og ankom til Tranquebar den 9. juli 1706. Med sig havde de kongens latinske instruks for missionsarbejdet. Det er den første ”arbejdsbeskrivelse” for lutherske missionærer, og den indeholder meget vigtige retningslinjer for, hvordan en luthersk hedningemission skulle (og stadig skal!) virke. Det understreges indledningsvist, at missionærene skal dygtiggøre sig i de indfødtes sprog og ved at tage ophold blandt de indfødte søge at lære både de indfødtes sprog, skikke og tankegang at kende. I deres arbejde skulle de ikke lægge vægt på den ”naturlige gudserkendelse”, men stå fast på Guds ord i Bibelen og ud fra det og i samklang med de symbolske bøger prædike bod og syndernes forladelse, undervise hedningerne i den kristne lære og ved deres egen færd være et godt eksempel for dem. At instruksen var affattet på latin fik betydning. Den latinske betegnelse for grænser: *finis* betyder ikke blot grænsen som en linie, men betegner mere flydende grænse som grænseegne. Lidt hårtrukket og næppe helt i overensstemmelse med orthodox luthersk teologi tolkede missionen dette sådan, at de ikke blot skulle og kunne virke inden for koloniens snævre grænser, men også kunne udstrække deres missionsvirksomhed til tilgrænsende områder uden for den danske koloni, hvor den danske konge jo ikke have kaldelsesmyndighed. Men på den måde blev Tranquebarmissionen ikke bare en lokal kolonimission, men blev begyndelsen på luthersk verdensmission.

Al begyndelse er svær

Begyndelsen for missionen i Tranquebar blev svær. Som nævnt var kolonien, herunder også myndighedsudøvelsen bortliciteret til et handelskompagni, Ostindisk Kompagni. Og ingen havde i forvejen orienteret endsige forhandlet med kompagniet om etableringen af den kongelige mission. Og kompagniet var bestemt ikke sindet at affinde sig med missionens virksomhed, som man frygtede ville skade handelsinteresserne. Man forsøgte at overtale missionærene til at virke som en art underafdeling af den danske kolonikirke. Men missionen stod fast på det, der var fastlagt i kongens instruks og hævdede, at den skulle være et selvstændigt og øvrighedsuafhængigt arbejde, og kompagniets betænkelighed blev imødegået med, at et arbejde for Gudsrigets sags fremme jo aldrig kunne være skadeligt; tværti-

mod krævede man den stedlige handelsøvrigheds aktive støtte til missionsarbejdet. Vanskelighederne forøgedes af den lange postgang hjem, både for missionen og den stedlige handelsøvrighed, når de prøvede at hente hjælp eller vejledning eller afgørelser fra ledelsen i København. Efter de første år med forskellige mindre sammenstød, kom det til det, man kan kalde missionens eksistenskamp. Missionær Ziegenbalg blev i en periode ligefrem fængslet beskyldt for at hetze mod den stedlige øvrighed. På samme tid modtog den stedlige kommandant befaling fra handelskompagniets direktion om på alle måder at søge at hindre missionsvirksomheden. Uanset hvad missionærene anmodede om, hvad enten det var rimeligt eller urimeligt, skulle det først sendes til godkendelse hos handelskompagniets direktion i København, hvis afgørelse så skulle afventes. Det betød i praksis ganske enkelt, at al missionsvirksomhed blev umuliggjort, og missionærene var indstillede på helt at opgive deres virksomhed. Det blev dog aftalt, at missionens virksomhed fik et "time out", mens missionær Ziegenbalg skulle rejse til København og forsøge at få en klaring på forholdene.

Missionens forhold ordnes

Fra sensommeren 1714 til 1716 var Ziegenbalg da væk fra Tranquebar i et forsøg på i Europa at redde missionens fortsatte eksistens. Under hans ophold i København blev der ført mange og meget vanskelige forhandlinger mellem Missionskollegiets og Handelskompagniets ledelse, der fortsat var meget uvillig til at acceptere missionsvirksomheden i "deres" koloni. Det ender dog med en art kompromis "efter kongelig befaling", hvor det pålægges øvrigheden i Tranquebar at hjælpe og fremme missionens arbejde, dog under forudsætning af, at det ikke strider mod kompagniets handelsinteresser. Samtidig understreges det over for missionen, at de skulle vise handelsøvrigheden og dens virksomhed respekt og "submission", og at de skulle bestræbe sig på, at missionens virksomhed ikke generede handelskompagniet. Altså det var nu fastlagt, at de to meget forskellige "børn" godt nok ikke skulle lege sammen, men at de måtte finde en måde at bo og arbejde samme sted uden unødigt at genere hinanden. På det grundlag rejste missionær Ziegenbalg tilbage og missionsarbejdet kunne genoptages. Som forholdene var i Tranquebar, der var "udliciteret" til et handelskompagni, var missionen, fordi den var kongelig, netop ikke der på stedet en øvrighedsbåren mission, men med skyldig respekt og "submission" over for den stedlige handelskompagniovrighed virkede den stort set selvstændig og uafhængig af den stedlige øvrighed.

Denne ordning viste sig at være gunstig for missionens hele virksomhed. Man lærte ikke at løfte ”missionsfanen” så højt, at man mistede jordforbindelsen med det sted, man virkede og de forhold, man virkede under.

Det egentlige missionsarbejde

Nu var vejen åben for, at det egentlige missionsarbejde kunne begynde. Og det blev et pionerarbejde. Tranquebarmissionen havde ingen forbilleder at ty til. De måtte selv finde ud af, hvordan missionsarbejdet kunne gribes an. I den kongelige instruks, som stort set uændret blev gentaget ved udsendelsen af alle senere missionærer, var det ganske kort fastlagt, at det skulle ske blandt de indfødte og på de indfødtes betingelser. Men måden, hvorpå det kunne ske, måtte missionærerne selv tænke og arbejde sig frem til. Det er her ikke stedet at skildre dette pionerarbejde, men arbejdets art og omfang kan antydes stikordsagtigt. Og man kan stort set ved alle de følgende stikord sætte betegnelsen ”første” foran.

Vigtigst var det, at missionen skete på de indfødtes tamilske sprog. Derfor gik missionærerne ganske bogstaveligt i skole hos de indfødte og lærte på den måde som de første europæere det tamilske sprog, som de brugte til både den mundtlige forkyndelse og til oversættelse af bibelske skrifter m.v. Oversættelsesarbejdet skete efter meget grundigt arbejde med det tamilske sprogs grammatik og de indfødtes hinduistiske tro og forestillingsverden, og missionens store og for senere mission forbilledlige fortjeneste er, at al mission forudsætter både en menneskelig indlevelse i og dybtgående studier af sprog og tænkning det sted, hvor man virker som missionær. Disse grundige og også tidskrævende sprogarbejder som nødvendig forberedelse og grundlag for missionsarbejdet mødte ikke altid forståelse hjemme i Europa, men her stod missionærerne fast. For mission gælder det, at oversættelse kan ikke bare være en mekanisk ”google-oversættelse”, men forudsætter en nytænkning og nyoversættelse af kristendommen. Tranquebar blev det første sted i Asien, hvor man indrettede et bogtrykkeri, først og fremmest for at kunne trykke Biblen, men også andre ting blev trykt i Tranquebar. Det blev også det første sted i Indien, hvor man fabrikerede papir. At missionen selv måtte stå for fremstillingen af papir skyldtes, at den hinduistiske befolkning mente, at papir indeholdt animalsk stof, og man ville derfor ikke røre ved noget, det var trykt på papir. Derfor måtte missionen opføre egen papirmølle, således at man kunne vise, at papir fremstilledes af plantestof. På den måde gjorde man det for første gang muligt at sprede kristendommens budskab blandt hinduer ved hjælp af trykte bøger. Efter det forbillede, missionærerne havde i Halle, hvor A.H. Francke havde grundlagt og bygget

en række skoler og andre pædagogiske institutioner, oprettede missionen skoler i Tranquebar, herunder den første pigeskole i hele Indien. Et vajsenhus blev ligeledes oprettet. Missionen fik læger til at komme og grundlagde et første missionshospital. Både skoler og hospital fungerer den dag i dag. Det samme gør den kirke, ”Ny Jerusalems Kirken”, som missionærerne byggede i 1718. Når bortses fra de kirker, der var bygget til udelukkende at betjene europæiske kolonister, så var missionens kirke den første lutherske kirke i Asien. Tranquebars europæiske kolonister havde deres egen ”hvide” kirke, Zionskirken”, og missionen fik tilbud om at kunne få lov til på gæstebasis at benytte den danske kirke. Men missionærerne takkede nej, den indfødte ”farvede” menighed skulle ikke henvises til allernådigst at komme på gæsteopræden i den ”hvide” kolonikirke, men skulle have deres egen kirke. Den kirke, missionen grundlagde, skulle være en selvstændig tamilsk kirke.

Det kan her være på sin plads at understrege, at de første missionærer her var helt på linje med de tanker biskop Jens Christensen senere gjorde sig til talsmand for i arbejdet for Dansk Pathanmission. Først opførtes i Tranquebar nogle primitive midlertidige kirkebygninger, men i 1718 opførtes den utrolig smukke Jerusalemskirke som hjemsted for den første tamilske menighed i Indien. Selve den korsformede kirkes arkitektur kan ses som et udtryk for missionens hele virksomhed. Det er en meget vellykket sammensmeltning af både europæiske og indiske stilelementer, der her går op i en smuk og harmonisk enhed. Kirken er et fint billede på det, der i senere missionsteologi går under betegnelsen kontekstualisering, som al mission må have i forhold til det sted og de folk, missionen virker iblandt. Og jo, kirken fungerer også stadig som hjemsted for den tamilske menighed, og fungerer netop i sin egenskab af at være den første lutherske kirke, som en art domkirke for den sydindiske tamilske lutherske kirke (TELC).

Så sent som midt i januar 2019 fejredes i Ny Jerusalemskirken i Tranquebar indsættelsen af den nye ”Bishop of Tranquebar”, dr.theol. Daniel Jeyaraj, en fremtrædende indisk missionshistoriker, tidligere i en årrække professor i Liverpool, efter at han i en længere periode at have studeret både i Halle og i København, og som læser og forstår dansk. Allerede i 1733 fik kirken den første indfødte tamilske præst, - den første ”indfødte” lutherske præst i verden. Det er værd at bemærke, at han til stor forfærdelse for den europæiske befolkning i byen udførte sin præstetjeneste i en indisk præstedragt. Der kunne føjes en række andre banebrydende og forbilledlige ”førstegangs-”ting til denne række. Konkluderende kan man sige, at det første halve århundrede af missionens virksomhed blev en blomstringsperiode

med menighedsdannelse både i kolonien Tranquebar og i de ”tilgrænsende” områder af Indien, som den latinske instruks meget liberalt tolket til alt held åbnede mulighed for. Det er nok sådan, at mission ikke altid kan eller skal holde sig til streng europæisk orthodox lutherdom!

Missionens nedgangsperiode og ophør

Det må siges, at den ordning, der med store vanskeligheder var etableret mellem missionen og den stedlige handelsøvrighed under missionær Ziegenbalgs ophold i København, viste sig at være særdeles brugbar. Begge parter prøvede at indrette sig således, at de havde mindst mulig kontakt med hinanden og så vidt muligt ikke generede hinanden. At de to parter var under to forskellige ledelser: Missionen under missionskollegiet og koloniøvrigheden under handelskompagniet bidrog hertil, ligeledes at hver part havde egen selvstændig økonomi. Da Tranquebar i 1777 ændrede styrelsesmæssig status, således at kolonien ikke længere var udliciteret til et handelskompagni, men kom under umiddelbar kongelig/statslig styrelse, medførte dette alvorlige problemer for missionen. Den nye øvrighed mente logisk nok, at som præsterne hjemme i Danmark var undergivet statslig styrelse, således måtte missionærerne i Tranquebar også være undergivet den nye stedlige statslige øvrigheds styrelse og økonomi. Det blev således forbudt for missionen at modtage økonomisk støtte udefra, og den blev på den måde økonomisk afhængig af koloniøvrigheden, der gennemførte adskillige sparerunder over for missionen, og man krævede, at missionen for at opnå tilskud skulle vise deres fornuftige nytteværdi. ”Fra mission til faktura!”, eller måske rettere omvendt! Da missionens indre åndelige styrke og selvtilid så yderligere svækkedes af rationalismens fremmarch både i hjemmemenighederne og blandt missionærerne i Tranquebar, betød det alt i alt en stor svækkelse af missionsarbejdet. ”Tidsånden er os imod”, som de skriver både i Tranquebar og hjemme i Europa. Og øvrigheden var altså også imod. Dertil kom, at Tranquebar i forbindelse med Napoleonskrigene to gange i længere perioder blev besat af englænderne, der bestemt heller ikke var missionen mildt stemt. Fra slutningen af det 18de århundrede blev det én lang og pinefuld afviklingsperiode for missionen. Det blev forsøgt at få det engelske SPCK-selskab til at overtage missionen, men de afslog tilbuddet. I København blev så nedsat en kommission, der skulle komme med forslag om, hvorledes missionen skulle ordnes. I 1825 kom kommissionens forslag, der bl.a. gik ud på, at missionen fremover kun skulle virke inden for koloniens snævre grænser, og at stillingen som missionær skulle sammenlægges med stillingen som præst for den danske kolonikirke, og det blev bestemt, at man skulle afholde sig fra egentlig missionvirksomhed, men

blot opretholde status quo, men dog af historiske grunde bevare den gamle stillingsbetegnelse ”missionær”, men altså som en titel, der var tømt for sit indhold. Kommissionsforslaget blev tiltrådt af kong Frederik VI, og blev gældende for missionen indtil koloniens salg til englænderne i 1845, eller en smule længere. For i forbindelse med salgsforhandlingerne fastslog kong Christian VIII, at missionens fortsatte eksistens skulle sikres, også efter at Dannebrog blev sænket for sidste gang i Tranquebar ved overdragelsesceremonien den 7. november 1845. Først den 7. marts 1847 blev missionen overdraget til den tyske Dresdenermission, den senere Leipzigermission, og det danske engagement i Tranquebarmissionen ophørte. I 1919 stiftedes den selvstændige indiske lutherske kirke TELC, der overtog arbejdet og senere også missionens bygninger i Tranquebar. Og de gamle danske bygninger er stadig en smuk ramme om den lutherske menigheds liv i Tranquebar. Foruden kirken er der som nævnt ovenfor skoler og andre undervisningsinstitutioner og lægekonsultation og alderdomshjem m.v., alt sammen med en direkte linie tilbage til den danske mission. Og der er altså stadig en menighed, en ganske stor kristen menighed efter indiske forhold. Og når menigheden fejrer gudstjenesten i den gamle kirke, hvis gavl prydes af Frederik IV’s spejlmonogram, ja så er der stadig en mindelse om den danske fortid: Gudstjenesterne i Ny Jerusalems Kirken i Tranquebar indledes den dag i dag ved, at en af menigheden rejser sig og beder en indgangsbøn. Det kan vist kun opleves i Danmark og altså i Tranquebar. Sådan har det været lige fra den første missionsmenigheds gudstjeneste. Det skulle ikke være en fremmed tilrejsende, men en af de indfødte, som satte fortegnet for gudstjenesten. Det var en god måde at begynde arbejdet på for en kristen mission, og det er en god måde at fortsætte arbejdet på for en etableret luthersk kirke, hvad enten det er i Indien, eller i Danmark, eller et hvilket som helst sted i verden.

Missionen i Grønland

Nogle personlige overvejelser og erfaringer omkring et kultursammenstød

Af pastor emeritus provst Erik Fonsbøl

Det var H.C. Petersen,²⁸ der engang gjorde mig opmærksom på, at det grønlandske ord for gudstjeneste, *naalagiarneq*, betyder noget med at adlyde, eller som han sagde: dér, hvor vi går hen og er artige.

Sproget afslører mange gange vores relationer, og der er næppe tvivl om, at sådan er kirken blevet opfattet i Grønland – såvel af dens præster som af menighederne. Som en myndighed, man skulle bøje sig for, som børn der bøjer sig for skolemesteren.

Med god grund. Jeg har set eksempler på denne holdning i gamle præstedagbøger fra Sydgrønland, hvor de danske præster ikke uden en vis stolthed beskrev, hvordan de udøvede en streng kirketugt, som bl.a. gav sig udslag i offentlig udskamning ved selve døbefonten af kvinder, der havde født børn udenfor ægteskab – hvilket ikke var så få. Med missionen kom den europæiske borgerlige moral til Grønland – på godt og ondt.

Hvor galt det kunne gå med denne kristelige moralisme, erfarede jeg, dengang jeg dykkede ned i Fiskeræsets historie. Jeg var fra 1981-84 præst i Fiskeræset – eller *Qeqertarsuatsiaat* (De temmelig store øer) – en lille bygd på 300 mennesker 150 km syd for Nuuk, og det gav mig bl.a. lejlighed til at studere bygdens historie. Fiskeræset blev anlagt i 1754 som en såkaldt 'loge' midt imellem Nuuk og Paamiut, og fire år senere anlagde Herrnhuterne (Brødremenigheden), der havde fået kongens tilladelse til at missionere i Grønland, en missionsstation blot otte km fra Fiskeræset. De kaldte den *Lichtenfels*.

Ved et besøg på Rigsarkivet, stødte min kone og jeg tilfældigt på grønlandshistorikeren Finn Gad,²⁹ og da han hørte om vores interesse for Fiskeræset, forærede han os bl.a. en del kopier af breve fra kolonibestyreren i Fiskeræset til Missionskollegiet i Danmark. Brevene, der var fra 1780'erne, var

²⁸1925-2015. Højskoleforstander, forfatter, foregangsmand for andelsbevægelsen i Grønland og fortaler for genindførelsen af den oprindelige inuitkultur i den grønlandske bevidsthed.

²⁹1911-86. Forfatter til *Trebindsværket Grønlands Historie*.

klagebreve over forholdene i Lichtenfels, der efterhånden var præget af stor armod og elendighed. Ifølge brevene var grunden til denne armod ikke så meget misfangst og dårligt vejrlig, som de herrnhutiske missionærens insisteren på, at grønlænderne som kristne skulle indrette deres liv efter kristent (pietistisk) europæisk forbillede. Det betød bl.a. at der blev nedlagt forbud mod fangst på søn- og helligdage og - endnu mere fatalt - mod de livsnødvendige sommertogter ind i fjorden, hvor klimaet var varmt og frodigt i forhold til det ofte regnfulde og tågede klima længere ude i fjorden, hvor der så til gengæld var isfrit. Så snart fjordisen smeltede, rev man taget af de lumre tørvehytter, pakkede telte, kvinder og børn i konebåde, og så tilbragte man ellers sommeren på bopladsen inde i fjorden, indtil isen tvang folk tilbage på vinterbopladsen. Med sig tog man en stor del af det forråd, man skulle leve af om vinteren.

Herrnhuternes holdning var åbenbart, at grønlænderne burde blive ved kirken og skolen hele året, idet de anså det åndelige liv med forkyndelse og oplysning for så meget vigtigere end det materielle, og det kan der selvfølgelig være en bibelsk pointe i, men det betød rent faktisk, at mange grønlændere – ikke mindst børnene - simpelt hen bukkede under, fordi de europæiske kristne samfundsnormer ikke uden videre lod sig overføre til grønlandske forhold.

I 1857 skrev H.J. Rink³⁰ således om Lichtenfels i sin afhandling: Grønland – geografisk og statistisk beskrevet:

"De Indfødte paa dette Sted ere uden tvivl de usleste i hele Grønland. De ejede nu ikke een konebåd mere; som følge deraf ejede de heller ingen Telte, paa een Familie nær, og da de ikke kunne komme fra Stedet om Sommeren, havde de, for at undflye de forpestede Vinterhuse, i hvilke Størstedelen af Brixebraedderne og Tømrene i Tagene var opbrændt om Vinteren, lavet sig ganske smaa Hytter og Huler ved Hjælp af det endnu levnede Tømmer og nogle Skindpjalter til Beskyttelse mod Regn ... I flere af dem laa Beboerne på de blotte Steen, med lidt Mos over, og hele Lysningen kom ind gennem et Hul med en Lap Tarmskind over ... Af Enker vare der ikke mindre end 19, og havde der i det forløbne Aar været 17 Dødsfald mod ikkun 5 Fødsler (ud af 149 indfødte (red.)).

³⁰1819-1893. Geograf og grønlandsforsker. Ophavsmand (sammen med Samuel Kleinschmidt) til de grønlandske forstanderskaber i 1855 – de første udtryk for lokalt selvstyre i Grønland.

Hvorvidt Hans Egede (som i øvrigt ikke var særligt tilfreds med den herrnhutiske noget mere pietistiske mission) og hans mere rationalistisk prægede mission havde større forståelse for grønlændernes levevis, er vanskeligt at afgøre, men det var vel ikke ligefrem respekt for anderledes kulturer, der var det mest iøjnefaldende kendetegn ved oplysningstiden. Det fremgår bl.a. af Hans Egedes egen beskrivelse af grønlænderne i bogen *Det Gamle Grønlands Nye Perustration Eller Naturel-Historie* fra 1741. Her skriver han bl.a.:

"Eftersom Grønlænderne af Naturel ere et meget dumt og koldsindig Folk, da ere de ogsaa meget mere Uskikkede til at fatte og eftertenke en Ting, og følgelig ogsaa de Guddommelige Sandheder, som dem foreholdes ... thi de hverken kand sande den Ælendighed de stikker udi, ikke heller veed at sætte Priis og Værdi paa den Guds Naade, som dem og alle Mennsker i Christo ere beviiste ... det naturlige Menniske fatter ikke de Ting, som høre Guds Aand til, de ere ham en Daarlighed, og hand kand ikke kiende dem."

Denne triste konstatering får dog ikke Hans Egede til at rejse hjem med uforrettet sag. Stædigt forsøger han 'på det eenfoldigste' at introducere disse barbariske og barnagtige vilde Folk til kristendommen, hvilket indebærer, at man først må gøre dem til 'fornuftige Mennsker' – og trods alt har det ikke været aldeles frugtesløst. Han sætter bl.a. sin lid til børnene og ungdommen, som, hvad fatteevne og begavelse angår, ikke står tilbage for nogen. Han sætter (ganske som herrnhuterne i Lichtenfels) sit håb til, at grønlænderne med tiden lærer at slå sig til ro, så 'deres iidelig Strippen og omflaken betages dem,' hvilket 'vilde ikke lidet contribuere til deres Omvendelse.'

Hans Egede mødte megen modgang – ikke blot fra de herrnhutiske 'konkurrenter', men en koppeepidemi udryddede i 1733 $\frac{3}{4}$ af stedets befolkning og i sidste ende også hans egen kone Gjertrud Rasch. Han rejser hjem som en nedbrudt mand, men trods alt ser han en fremtid for et 'godt og nødtigt' Grønland, hvis man ville overgå til agerdyrkning og kvægavl – naturligvis under opsyn af gode kristne folk, der er 'plantet iblandt dem'. Grønlænderne skal ikke tvinges til Religionen, som han skriver, men 'de måtte ... holdes under nogen Tugt og Disciplin, saaledes at deres giekkelige Superstitioner og deres løgnagtige Angekurers (åndemaneres (red.)) Indbilde-Konster og de deraf flydende onde Følger kunde dem forbydes og betages, saa de i alle Ting maatte raade sig selv.'

Men derudover ser han faktisk også et menneskeligt potentiale i grønlænderne, sådan som de er. Han slutter sine perustrationer med, hvad der godt

kunne ligne en romantisk kærlighedserklæring til grønlænderne, som samtidig er noget af en opsang til hans egen kristne samtid:

"[Indbyggerne] vil man vel holde for mere Ulyksalige, saasom de ey have Guds Kundskab og i det øvrige efter udvortes anseende leve armelig og foragtelig. Det Første (nemlig Guds Kundskab at have) er u-imodstridelig den største Lyksalighed, et Land og Folk kan besidde; thi et Menneske uden Guds Kundskab er det elendigste Creatur; men end da ælendigere er den, som kiender Gud og dog ikke desmindre ikke dyrke og tiene ham rettelig efter hans hellige Ord og aabenbarede Villie. Naar man ligner Grønlændernes Levnet med de Fleste saa kallede Christnes Levnet, saa vil hine virkelig beskieme disse paa hin Dag; thi Grønlænderne, skjønt de ikke have nogen Lov, saa gjøre de dog af Naturen nogle Lovens gierninger (Rom. 2). Hvad kand man af de fleeste Christnes herskende Begierligheder, store hofmoed, prægtige, vellystige, og overdaadige Levnet, had og indbyrdes eftertragtelse og andre utallige grove Laster Dømmme, end at de er langt fra Livet, som er Gud, og i saa maader ere høyst Ulyksalige, men tvertimod leve Grønlænderne udi en naturlig, saa at sige, Uskyldighed og Enfoldighed. Deres Begierlighed strekker sig ikke videre end til nødtørftige Ting. Viide ikke af Pragt og Hofmoed, hade og fortrykke hinanden ikke, de ey heller vindicere sig nogen Magt og Herredømmme over hinanden. Kortelig, de ere fornøyede med deres Stand og Vilkor og plages ikke med unyttige Bekymringer. Er det ikke en stor Lyksalighed? O! I lyksalig Folk! Hvad bedre kand man i udvortes og timelige Ting forønske eder, end som I allerede have og besidde. Have I ingen Rigdom? I trykkes ikke heller af fattigdom. Have I ingen Overflødighed? I liide ikke heller Mangel og Fattelse. Er der ingen Pragt og Herlighed hos eder at se? Der er ikke heller foragtelse at finde. Hvad er sødere end Frihed? Og hvad er lyksaligere end Nøysomhed? Men eder fattes endnu et, jeg mener Guds og hans Søns Jesu Christi Saliggørende Kundskab, hvor i alene det ævige Liv og Salighed bestaar (Joh. 17). Dette er det, som vi i Evangelii Prædiken tilbyde eder."

Det var måske denne beskrivelse af den grønlandske folkesjæl, der sammen med egne iagttagelser fik William Thalbitzer³¹ til at udbrude: *"Det er ikke Grønland, der skal europæiseres – det er Europa, der skal eskimoiseres."*

³¹1873-1958. Grønlandsforsker, eskimolog. Professor ved Københavns Universitet i eskimoisk sprog og kultur. Flere udgivelser især om eskimoerne i Østgrønland.

Efter sin hjemkomst til Danmark oprettede Hans Egede blandt meget andet Det grønlandske Lektorat, hvor udsendte danske missionærer, præster og embedsmænd kunne erhverve kendskab til grønlandsk sprog og kultur. Institutionen virkede helt frem til hjemmestyrets indførelse i 1979, og det var her, jeg som en af de sidste gik til undervisning under fhv. landsprovst Kristian Lauritzens kyndige ledelse. Dermed blev jeg også en af de sidste danske præster af en lang række, der blev sendt til Grønland for at betjene den grønlandske menighed.

Efter ordinationen i Hans Egedes kirke i Nuuk var vi inviteret til middag af Landsstyret, og her betonedede Jonathan Motzfeldt³² i sin velkomsttale bl.a., at vi ikke som vore forgængere skulle betragte os selv som udsendte, men som tilkaldt arbejdskraft til hjælp i Den grønlandske kirke.

Det gjorde vi nu heller ikke. Når vi rejste til Grønland, var det i langt højere grad for at blive belært end for at belære, og det kom også til at holde stik.

I Fiskerøsset oplevede jeg et blomstrende kirkeliv, hvor det at komme i kirken, var en ganske naturlig ting for langt størstedelen af befolkningen. Det mindede påfaldende om kirkelivet på landet i min barndom i 50'erne. Der var i dette fisker- og fangersamfund en særlig religiøsitet – en inderlighed, som især kom til udtryk ved gudstjenesten. Denne fulgte stort set den danske ritualbog af ældre dato – bl.a. med de gamle messetoner – men dertil kom den flerstemmige langsomme salmesang, der var gået i arv fra generation til generation – båret af de kateketer, der har betydet så meget for den grønlandske kirke og kultur i det hele taget. Vel gik man hen for 'at være artige', men det var nu mest overflade. Man gik først og fremmest i kirke for at være sammen. Ilagiit kaldes menigheden på grønlandsk: de, der kommer sammen. Og der var både noget urmenneskeligt og urgrønlandsk i denne følelse af at være knyttet sammen i et helligt fællesskab med hinanden, med Gud og med den natur, man levede i og af, som jeg ikke mener at have oplevet tilsvarende andre steder. Her har en bevæget ung præst skrevet om sin første juleaftensgudstjeneste:

"Dér stod de i deres festtøj side om side - børn, unge, midaldrende og gamle i et tæt sammenknyttet fællesskab og sang juleevangeliet i Rasmus

³²1938-2010. Grønlandsk præst og politiker. Landsstyreformand i flere perioder for partiet Siumut.

Berthelsens gamle salme: Guuterput qutsinnermiu - flerstemmigt - uden musikledsagelse - blot disse vidt forskellige menneskestemmer, der tilsammen udgjorde et helligt fællesskab og en hellig sang, hvis langsomme og intense rytme var som havets - det hav, de levede af - det hav, de frygtede - det hav, som var deres liv og verden. Og i denne hellige sang forløstes alle årets sorger og fortrædeligheder i fællesskabets varme tryghed, og man fandt endnu engang nyt mod til at gå et nyt år i møde med alt, hvad det måtte indebære af glæder og sorger. Og blot et par hundrede meter fra kirken lå havet selv - det sorte vinterhav i den mørke polarnat og vuggede i sin egen rytme, men nu og da lyttede selv havet til sangen fra kirken - standsede et øjeblik sin egen rytme og faldt ind i menneskenes hellige sang om lyset, der brød ind i mørkets verden..."

Der er ingen tvivl om, at Den grønlandske Kirke er stærkt præget af såvel dansk som herrnhutisk mission – af en vis rationalistisk lutherdom sammen med en velgørende sentimentalitet - men i hvert fald i løbet af de sidste 100 år er kirken – ikke mindst takket være de grønlandske kateketer og præster – blevet formet af det, som C.W. Shultz-Lorenzen³³ kaldte den grønlandske folkesjæl, hvis tråde strækker sig helt tilbage til den 4000 år gamle shamanistiske inuitkultur.

Var missionen i Grønland så en succes, kunne man spørge? Det vil jeg i bagklogskabens skær og ud fra mine egne erfaringer bestemt mene. I hvert fald er den lykkedes. Formelt sluttede den omkring 1900, hvor ikke blot de herrnhutiske missionærer pludselig rejste hjem, men hvor Loven om Den grønlandske Kirke og Skole af 1905 (der i øvrigt var stærkt præget af Schultz-Lorenzen), indvarslede en ny tid for Grønland – nu med egen kirke.

Som nævnt har missionen som overalt i verden haft sin pris. Tabet af den oprindelige inuitkultur er en høj pris, og jeg deler på ingen måde Hans Egedes syn på de grønlandske åndemanere som 'løgnagtige bedragere'. Tværtimod synes denne urgamle og verdensomspændende shamankultur at udtrykke noget af det allerfineste i menneskehedens historie. Men til gengæld er jeg som han – og åbenbart stadigvæk 95 % af den grønlandske befolkning - overbevist om, at det kristne evangelium er prisen værd.

³³1873-1951. Missionær, seminarieførstander og landsprovst i Grønland. Har bl.a. udgivet en grønlandsk grammatik i 1930, som endnu var i brug, da jeg læste grønlandsk. Den indeholdt bl.a. et sted, som i folkemunde blev døbt: 'Her græd frk. Petersen'. Grønlandsk grammatik er ikke for sarte sjele.

Hertil skal dog føjes, at den således tabte inuitkultur i hvert fald i de seneste 50 år, er søgt genskabt i den grønlandske bevidsthed som en del af en grønlandsk kristen identitet, hvilket ikke havde været muligt, hvis ikke den grønlandske mission havde været så relativt nænsom, som den trods alt var lige fra Hans Egedes tid. I modsætning til langt de fleste andre missionsmarker og kolonier rundt omkring i verden, er det oprindelige sprog og store dele af den oprindelige grønlandske livsform og tradition blevet bevaret sammen med folkets historie, hvilket er stærkt medvirkende til at styrke en reel selvstændig grønlandsk identitet, der som alle folkelige identiteter er et resultat af, hvad folket har modtaget på godt og ondt udefra, og som så er blevet og til stadighed bliver formet i en fortløbende proces til en egentlig hjemlighed, man kan læne sig op ad og kalde sin egen.

Synd og skam er det, hvis denne frugtbare og livgivende hjemlighed forveksles med en gold populistisk nationalisme, der tror at kunne skabe et 'rent' folk med en 'ren' kultur ved at frigøre sig for fiktive fjender og opstyltede undertrykkere. Og det gælder vel ikke bare Grønland, men overalt i vores hærgede verden.

Evangeliets rødder i det folkelige

af hærprovst Thomas H. Beck

Når vi i år markerer Dannebrog's 800 år, markerer vi også, at det er 100 år siden, at den selvstændige demokratiske nation blev sat som et væsentligt alternativ til overnationale strømninger indenfor både det politiske og det religiøse. I 1918 havde USA's præsident Woodrow Wilson med sin 14-punkts fredsplan lagt vægt på det nationale, frihandel, diplomati og oprettelsen af folkeforbundet. Han ønskede, at nationale mindretal i grænseområder skulle tildeles ret til at vælge, hvilken stat de skulle tilhøre. Det kom blandt andet Danmark og Sønderjylland til gode. I 1919 blev mange positive tanker på den måde fremlagt som et modstykke til den politik og de tanker, der havde ført til 1. Verdenskrig. Det betød dog ikke, at fredsftalerne blev særligt forsonlige. Krigens vindere hævnede sig på mange måder over for taberne. Nye grænser blev trukket. Nogle var nænsomme. Andre var mere eller mindre tilfældige streger på kortet over Mellemøsten og Den Arabiske Halvø. Den 28. juni 1919 på 5 årsdagen for det skud i Sarajevo, der udløste den store krig, blev tyskerne tvunget til at underskrive Versailles-traktaten. 1. august blev den såkaldte Weimar-republik en kendsgerning. Den 19. august et par uger efter blev også Afghanistan anerkendt som en selvstændig stat af folkeforbundet efter den tredje anglo-afghanske krig.

Tæt ved grænsen til Afghanistan i Indiens Nordvestgrænseprovins havde flere vestlige missionsselskaber fordelt denne missionsmark imellem sig. Det var kendetegnende for disse missionsselskaber, at de i større eller mindre grad var selvstændige organisationer. De var en frugt af det 19. århundredes vækkelsesbevægelser. Med rod i de forgangne to hundrede års pietisme og individualisme forestillede man sig nu kristen virksomhed uafhængigt af de etablerede kirker. Det gamle oldkirkelige begreb "*Missio Ecclesia*", kirkens mission, havde ikke den samme betydning i den protestantiske del af verden, da kirken ikke længere blot var institutionen. Vækkelsesbevægelserne havde skabt en myndighed blandt lægfolk. Lægfolk kunne forkynde lige så godt som præsterne. Det var ikke længere præster, der af kongen og kirken skulle sendes ud som missionærer. Nu kunne lægfolk også missionere over for ikke-kristne. Man opfattede dermed ikke kirken som den institution, der udsendte missionærer. Det skulle derimod den frie forening, missionsselskabet. Dermed var det primære formål for missionen heller ikke, at der skulle grundlægges kirker, men et mere sværmerisk ønske om at omvende alle folkeslag. "*The world is my parish*", som metodismens grundlægger

John Wesley (1703-91) havde udtrykt det. Der var en overkonfessionel såvel som en apokalyptisk stemning over bevægelsen. Den flød på strømmen af imperialismen, den teknologiske udvikling og den omsiggribende vækst. Alt så positivt ud. Damplokomotiverne prusted der ud af. Verden skulle erobres. Verden skulle forbedres. Materielt og socialt. På linje med de evangeliserende opgaver satte missionsselskaberne derfor nu også humanitære, sociale og filantropiske opgaver som deres mål.

I 1903 grundlagde den danske læge Marie Holst Teltmissionen i denne ånd. Teltmissionens formål var at drive mission for kvinder i Afghanistan. Kvindelige læge- og sygeplejehmissionærer skulle rejse rundt i Afghanistan og fra deres telte drive en slags *"hospitalmission"* for muslimske kvinder. Udgangspunktet blev i første omgang et missionshospital i Mardan ved Peshawar i Indiens Nordvestgrænseprovins. I dette britisk kontrollerede område blev missionen drevet, mens man ventede på, at det blev forsvarligt at rejse ind i Afghanistan. Det blev det aldrig. I forhandling med de større missions-selskaber endte det derfor med, at Teltmissionen i 1923 blev tildelt et særligt område omkring byen Mardan som missionsmark.

Året før var dansk-amerikaneren Jens Christensen kommet til Nordvestgrænseprovinsen sammen med en anden ung missionær. De var begge udsendt af Christian and Missionary Alliance i New York. Det var et presbyteriansk, men også noget karismatisk missions-selskab. De to unge missionærer havde slet ikke nogen base, men var udsendt med den forventning, at de gik fra landsby til landsby og fra dør til dør i dette muslimske område og blot holdt sig til at forkynde evangeliet. Jens Christensen var på dette tidspunkt 23 år gammel. Han havde dog erfaringer med sig, som forklarer, hvorfor han i så ung en alder var et meget tænksomt, modent og klogt menneske. Han havde som frivillig i en alder af 17-18 år deltaget i den sidste del af 1. Verdenskrig og med sine egne øjne set Europas kollaps. Han havde været vidne til denne brutale krig, der overordnet skyldtes to ting: For det første den politiske tanke, at en magtfuld stat skulle underlægge sig andre nationer under et overherredømme. For det andet det åndelige og moralske forfald, der var begyndt med en relativistisk filosofi, en ateistisk tidsånd og ideologiske tanker om den totalitære statsmagt. De to ting hang sammen, hvor der i de nye filosofiske strømninger desuden lå en universalisme, som i princippet ønskede et verdensherredømme.

Den nye tyske TV-serie *"Babylon – Berlin"* giver os et godt eksempel på den ånd, der herskede i mellemkrigstiden i Weimarrepublikken, hvor na-

zismen groede frem. På trods af mange gode bestræbelser for at skabe et bedre samfund efter krigen, var tiden på mange måder præget af en desillusioneret ungdom, der langt hen ad vejen havde mistet troen på fremtiden og menneskets evne til at skabe et godt samfund. Ligeegyldighed og dekadence groede frem. Relativismen og nytteetikken plantede sig rundt om i folks sjæle. I en tid, hvor det ene nærmest kunne være lige så godt som det andet, pegede det moralske kompas lidt usikkert i retning af at gøre størst mulig gavn for det størst mulige antal mennesker. Det endte i den totalitære stat, som åndeligt set var blevet fostret i det 19. århundrede. Samfundet skulle stå over det enkelte individ. Gud var erklæret død og statsmagten gjort til den øverste instans i menneskets liv. Den politiske ideologi skulle erstatte Gud. Det overnationale skulle eliminere det nationale.

Mange har læst historien på den måde, at nationalstaternes fremvækst var skyld i den første store verdenskrig. Denne enkle tolkning har særligt sin årsag i Adolf Hitlers totalitære og etnocentriske nationalsocialisme. Men nationalsocialismens perverterede misbrug af det nationale, af tysk historie og kultur, vidner langt mere om den ateistiske tidsånd, der var groet frem i løbet af de to forgangne århundreder, hvor man så statsmagten og det politiske som kulturansvarlige. Et folks kultur og sprog kan dog sagtens leve uden at være organiseret inden for en statsmagt. Et eksempel er Polen, der efter at have været fjernet fra landkortet i mere end hundrede år, netop som en konsekvens af fredsaftalen i Versailles i 1919 blev genoprettet som stat med afslutningen af 1. Verdenskrig. Selvom der ikke havde været en politisk styring af det geografiske område, havde polsk kultur og sprog levet i bedste velgående igennem det 19. århundrede. På trods af at være splittet mellem Rusland, Preussen og Østrig levede det polske videre. Ja, netop fordi den polske folkeånd var stærk, var der basis for dannelsen af en polsk stat. Det var ikke nationalstaten, der var skyld i verdenskrigene, men derimod langt mere den ideologiske tænkning, hvor det politiske ville erstatte det religiøse og ikke kun styre det kulturelle, men også det moralske.

Selvom missionsbevægelserne på mange måder flød med på tidsånden i det 19. århundrede, mistede deres moralske kompas dog ikke sin retning. Missionsbevægelserne blev tværtimod mere fokuseret på det etiske. Men missionsbevægelserne var alligevel stærkt præget af den herskende relativisme i form af den liberale teologi, der i slutningen af det 19. århundrede havde mistet sit teologiske sigte, fjernet sig fra historismen og begyndt at opfatte sin opgave som mere religionsvidenskabelig end teologisk. Med Albert Ritschl (1822-1889) var tro blevet et spørgsmål om subjektiv oplevelse,

der skaber etiske værdier for praktisk handlen. Ernst Troeltsch (1865-1923) konkluderede, at kristendommens åbenbaringspåstand var blevet relativiseret i mødet med alle de andre religioner. Liberalteologerne så dog alligevel kristendommen som den højeste religion og dens kulturelle betydning som uvurderlig. Med baggrund i filosofierne fra Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) og Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900) førte det på sigt over i en kristen ateisme, hvor man i en erkendelse af, at Gud blot skulle være skabt i menneskets billede, lagde vægten på de mere moralske sider af Jesu lære. Gud var reduceret til et begreb om en medmenneskelig etik. Kirken skulle i højere grad være kulturskabende og kulturbærende end forkyndende. Kristendommen blev dog ikke kun gjort til et kulturanliggende, men også til oplevelse, der var anvist erfaringens vej. Sådant var liberalteologien altid omgivet af en sværmerisk inderlighed og fromhed, der fik sit højeste udtryk i vidnesbyrdet om den religiøse personligheds søgen efter mening og livsopfyldelse. Efter den historiske relativismes behandling af teologien fandt liberalteologerne herefter kun en samling etiske idealer og en dyb religiøs følelse, som selv i dag kendetegner teologien mange steder i folkekirken.

Der har i de sidste årtier herhjemme været en forfærdelig tendens til at spørge danske soldater, hvorfor de har meldt sig frivilligt til at gå i krig. Det har været gjort med antydningen af, at det jo må være for eventyrets eller pengenes skyld eller fordi man gerne vil gøre noget nyttigt for menneskeheden. Mange soldater har også svaret bekræftende på disse antagelser. Men soldaternes svar kan jo også skyldes en ydmyghed, fordi det virker for selvophøjende at svare, at man gør det, fordi det er ens pligt. Løj den unge Jens Christensen om sin alder, da han som kun 17 årig meldte sig til krigen i Europa, fordi han var eventyrlysten eller fordi han så det som sin pligt at gå i krig? Var det eventyret og ønsket om at gøre nytte og forbedre verden, der fik ham til at blive missionær i en helt fremmed kultur? Eller var det et kald? Var det hans pligt, fordi han havde evnerne? Svarene giver sig selv for os i dag, når man læser Jens Christensens forfatterskab, men alligevel kunne spørgsmålene ikke undgå at tumle rundt i hovedet på den unge missionær, da han med sin gode kammerat kom til Indiens Nordvestgrænseprovins i 1922 og på må og få vandrede med Bibelen i hånden fra det ene lerklinede gårdkompleks til det næste og lukrerede på pasthunernes gæstfrihed.

Jens Christensen indså hurtigt, at det ikke gav mening at forkynde uden at have en menighed at henvise til. Et opgør med hele sin kirkelige baggrund ulmede i den unge mands krop. Det var et selvopgør, der endte med at blive

et livslangt opgør med hele missionsbevægelsen internationalt såvel som nationalt i Danmark. Helt konkret mødte han i Nordvestgrænseprovinserne missionsbevægelsens to sider. Den ene side var den meget nationale, mens den anden side var den overkonfessionelle og overnationale.

Den nationale missionsbevægelse mødte han særligt i den anglikanske kirke. Den lagde sin vestlige form for kirke ned over hovedet på de lokale. Man kan her sådan set tale om begrebet "*Missio Regni*" om den statsstyrede mission, som ikke kun kom til udtryk i den anglikanske kirke, men jo også i den danske kirkes mission i blandt andet Trankebar og Grønland. Siden korstogene i Østersøen for 800 år siden og frem til disse første missions-tiltag i begyndelsen af 1700 tallet havde den danske kirke egentlig ikke beskæftiget sig med mission. Men alligevel kan man godt anskue reformationen – såvel som ortodoksien og statspietismen – som en indre national mission, der i høj grad var styret af kong Christian III og de efterfølgende konger. De første tanker om decideret mission kom fra Jesuitterbevægelsen som et modsvar til reformationen. Her er der tale om "*Missio Ecclesia*", kirkens mission, hvor missionærerne kan henvise til et kirkeligt og dermed også åndeligt overnationalt fællesskab. Skal man forsøge sig med begrebet "*Missio Regni*", kongestatens mission, henviser denne jo naturligvis også til et kirkeligt og åndeligt fællesskab, men hvor to-regimente-lærens dialektiske forhold mellem stat og kirke får det gjort klart, at missionen ikke peger ind i et lukket front selskab af rettroende, men ind i hverdagslivet og det samfund, hvor man har sine forpligtelser over for sin næste, ægtefælle, familie, fædreland og konge. Denne "*Missio Regni*" er dog forfejlet, hvis den anvendes mod andre folkeslag, hvilket Jens Christensen erfarede i mødet med den anglikanske kirke i 1920'erne i Indien.

Mange af de mere frie missionselskaber kunne heller ikke vride deres egen nationale kirkelighed af sig. Deres sværmeriske tanke om, at verden var én stor kristen menighed, der i mangfoldighedens navn skulle samles på tværs af de forskellige kristne bekendelser, kunne ikke løsrive sig fra deres nationale ståsted. For selve denne overkonfessionelle tankegang var en udpræget vestlig og særligt amerikansk kirkelighed. Hvor konger og kejsere tidligere havde stået bag missionen i takt med geopolitiske erobringer eller etablering af handelsstationer rundt omkring i verden, sådan var der også stadigvæk i de frie missionselskaber en lidt formynderisk tanke om, at netop deres nationale kirkelighed var den rette for det folk, de missionerede overfor.

Da Jens Christensen ankom til Indien, repræsenterede han selv den side af missionsbevægelsen, der var udpræget overkonfessionel og overnational. Han var i "*Christian and Missionary Alliance*" skolet til at se hele kristenheden som et broderskab, der skulle kristne verden. Hans kirkelige baggrund var derfor udpræget karismatisk og havde nærmest et apokalyptisk skær, selvom man har indtryk af, at han i sit hjem som 3. generations dansk-amerikaner havde fået en mere jordnær kirkelig opdragelse. Han skulle som missionær i Nordvestgrænseprovincen blot forkynde evangeliet og lade Guds ord virke ved det. Men til denne overkonfessionelle baggrund hørte altså også den tidligere nævnte mere etiske side, hvor missionærerne igennem deres gode gerninger skulle vise hedningen kristendommens fortræffeligheder. Denne del havde Jens Christensen af gode grunde ikke med sig, da hans mission ikke var tilknyttet en institution i lokalområdet. Han mødte det derimod i særlig grad hos Teltmissionen, da hans vej en dag krydsede Mardan, hvor han mødte de danske kvindelige missionærer, der arbejdede ud fra deres missionshospital.

Den unge Jens Christensens selvopgør og opgør med missionsbevægelsens nationale såvel som overkonfessionelle sider blev grobund for et teologisk såvel som et kirkeligt arbejde, der førte til oprettelsen af Sirhadi Lutheran Church eller Grænseprovincens Lutherske Kirke godt 30 år senere i 1955.

Uden at yde Jens Christensens store forfatterskab ret kan man lidt forenklet sige, at hans opgør med missionsbevægelsens nationale og overkonfessionelle sider byggede på to af hans teologiske udsagn. Det ene udsagn var, at han altid holdt fast i, at missionens subjekt er Gud og kirken er Guds middel. Det er ikke kirken eller missions-selskabet, der er subjekt for missionen. Derfor kan kirken eller missions-selskabet heller ikke anvende skoler, hospitaler, socialt arbejde, nødhjælp mv. som missionsmidler. Disse institutioner er en naturlig del af et kirkesamfund. De repræsenterer kirkens forpligtelse på diakoni. Men institutionerne er ikke i sig selv midler, der forkynder evangeliet. Bibelen er heller ikke et missionsmiddel, fordi man dermed altid som missionær vil komme til at pege hen imod sig selv og enten gøre midlet til en menneskelig præstation eller drive bibelfundamentalisme, hvor man fornægter, at Gud er den eneste, der ved sit Ord kan skabe troen. Med et kirkesyn, der lå på linje med Karl Barth (1886-1968) var objektet for missionen hedningen indenfor og uden for kirken. Da Barth i 1932 introducerede begrebet "*Missio Dei*" med rødder tilbage til Augustin, havde Jens Christensen fra udgivelsen af sine første artikler været en del af den åbenbaringsteologiske bevægelse, der i de år betonedede dette væsentlige forhold

mellem Gud, kirke, missionær og hedningen, som også havde været helt selvfølgelig i oldkirken.

Jens Christensen så på den måde kirken som en hedningekirke. Det hang så også sammen med det andet vigtige teologiske udsagn, som han funderede hele sit arbejde på. Kirken vil nemlig altid være en ”hedningekirke” fyldt med falsk lære, overtro, religiøsitet og folkelighed, fordi kristendommen kun kan trives i muld nede fra. Kirken vil altid være i et opgør med sig selv. Kirken – og det er så det andet udsagn – vil nemlig altid befinde sig i den spænding, at idet kristendommen skal forkyndes, så den slår rod i det folkelige, sprænges det folkelige netop ved, at kristendommen slår rod. Det folkelige skal altså ikke sprænges ved kirkens verbale angreb udefra, men det folkelige ”sprænges” ved Ordets kraft indefra. Det folkelige former sig efter troen.

De to teologiske udsagn indgik dog ikke kun i et opgør med missionsbevægelsens nationale og overkonfessionelle sider, men var søjlerne i det kirkelige arbejde, der førte til Grænseprovinsens Lutherske Kirkes selvstændiggørelse. Det begyndte dog i det små, da Jens Christensen den 1. februar 1926 blev ansat i Teltmissionen med den opgave at varetage mandsarbejdet. Han var i øvrigt kort forinden blevet gift med en af missionens sygeplejersker Margrethe Rasmussen.

”*Missio Dei*”, at Gud er missionens subjekt, var den grundlæggende teologiske tanke i hans opgør med liberalteologien og den førende institutionsmission. Jens Christensen mente, at liberalteologiens ”nye” mission, der var begyndt i begyndelsen af 1700 tallet, havde fornægtet kirkens sande væsen som missionskirke. Lige så velmente motiverne end var, havde det dog ikke noget med mission at gøre, hvad enten der nu var tale om at omplante kristne livsværdier i de ikke-kristne lande, at udføre barmhjertighedsgerninger, at vise de ikke-kristne kristendommens kærlighed igennem sit eget etisk korrekte liv eller at vise den kristne kulturs næstekærlighed over for de ikke-kristne folk. Jens Christensen påpegede, at man med vestlig arrogance enten havde ført en slags beskyttelsespolitik over for de nyomvendte kristne uden at etablere en egentlig lokal kirke. Nogle steder havde man direkte omplantet sin egen nationale kirkes traditioner og ritualer med hud og hår. Eller også havde man i den overkonfessionelle ånd, hvor dåb og bekendelse var underordnet, lagt vægten på at påvirke den lokale kultur med den vestlige kristne. Ud over, at Jens Christensen så denne sammenblanding af humanisme og filantropi med kristendommen som en fornægtelse af kirkens sande

væsen, konkluderede han også, at missionærerne var alt for påvirkede af deres egen nationale baggrund. Desuden kunne man iagttage, at de vestlige landes politiske indstilling over for Østen blev genspejlet i missionærenes metoder. Sådan som alle Nordvestgrænseprovinsens kirker og missionselskaber arbejdede under deres nationers flag, sådan udførte Teltmissionens også i princippet sit arbejde med Dannebrog som sin fane.

Jens Christensen ønskede at opbygge en lokal folkelig kirke. Den anglikanske præst og leder af Church Missionary Society fra 1841-73 Henry Venn (1796-1873) havde i midten af det 19. århundrede gjort sig tanker om, at missionens mål er at etablere selvunderholdende, selvstyrende og selvudbredende lokale kirker. Disse tanker var Jens Christensen inspireret af. Men han så dem også som et udtryk for en sværmerisk overnational vestlig teologi, hvor missionærerne blot ville plante evangeliets frø, som så skulle vokse op som såkaldte ”tre-selv-kirker” uden nogen forbindelse til traditionen. Jens Christensen var meget mere apostolsk og desuden også nøgtern og realistisk i sin tankegang og i sit arbejde. Kirken var for ham grundlæggende den apostolske kirke, der siden apostlenes dage har udsendt missionærer. Sådan skulle den lokale kirke også være et nyt led på den apostolske kæde. Kirken skulle forstå sit eget væsen som formidler af Guds velsignelse. En kirke, der svigter her, kunne efter Jens Christensens mening glimrende fortsætte som fromhedsanstalt, kulturfaktor eller som vogter over den borgerlige moral. Men den ville bare ikke have noget med kristendom og evangeliet at gøre. Hvis en kirke skulle ledes af landets egne kristne, ville det derfor kræve, at de først og fremmest også havde forstået kirkens væsen som værende i verden og ikke af verden. Og de skulle forstå, at eksistensvilkårene for denne kirke i verden ikke kun er, at den befinder sig iblandt et folk, men at den også står i en 2000-årig tradition.

At kirken er i verden og dog ikke af verden handler jo om forholdet mellem kirke og nationalitet. Kirken vil nemlig altid befinde sig i den spænding, at idet kristendommen skal forkyndes, så den slår rod i det folkelige, sprænges det folkelige netop ved, at kristendommen slår rod. Det handler derfor først og fremmest om, at missionæren kan sproget så godt som de lokale. Kun dermed kan kristendommen gøres folkelig. Og kun dermed kan missionæren lære sig folkets skikke, traditioner, styrker og svagheder, ejendommeligheder, religion og historie. Alt det, der er nødvendigt for at forkynde ind i det folkelige, så kirken med Guds hjælp vokser op som en lokal folkelig kirke, der har sin rod i kirkens årtusinde lange tradition. Det siger nærmest sig selv og var da også helt naturligt for den første mission, hvor kristningen af

Danmark er et strålende eksempel. Ansgar og alle de andre missionærer forkyndte netop ind i vikingetidens folkelighed, sådan at evangeliet sprængte det folkelige indefra og ikke kun skabte en dansk form for kristendom, men dermed også en dansk kristen kultur, som den kristne kongestat voksede sig stærk omkring og beskyttede. Man kan på den måde sige, at "*Missio Dei*" førte til "*Missio Regni*", der blev ført under korsbanneret Dannebrog. Kors-togene i Østersøen ser dog ikke kun ud til at være kongestatens mission, men at denne mission ført under kongens kristne banner trods alt blev ud-ført ud fra tankerne om, at Gud er missionens subjekt og at evangeliet skal forkyndes ind i det lokale folks folkelighed, sådan som Jens Christensen 700 år senere gjorde det på sin måde i Nordvestgrænseprovinserne.

Jens Christensen oversatte Bibelen til pashto, oversatte salmer og digtede salmer til orientalske melodier. Han lavede liturgier og ritualer. Han skrev en lang række små traktater, der indeholdt små bibeldele, hvor der blev gjort rede for eksempelvis Kristi liv, Jesu død og opstandelse, forholdet mellem Bibelen og Koranen, sådan som dogmatiske begreber blev pædagogisk forklaret. Han udgav en katekismus for pasthunere, oversatte de lutherske bekendelsesskrifter og skrev en kirkeforfatning. I 1936 blev kirken i Mardan bygget. Han etablerede en teologisk uddannelse og som sit hovedværk skrev han "*The practical approach to Muslims*", der var et korrespondancekursus på 37 afhandlinger for islammissionærer. I 1977 blev afhandlingerne samlet i en bog, der umiddelbart efter blev oversat til tysk i en forkortet udgave. I 1989 blev bogen oversat til dansk med titlen "*Konfrontation. Kristendom og islam*". I slutningen af 90'erne blev den oversat til kinesisk, sådan som den er blevet genudgivet på engelsk rundt om i verden. Med andre ord drev Jens Christensen i princippet mission som apostlene, som deres efterfølgere og sådan som der altså blev drevet mission, da Danmark blev kristent.

I dag er kirken i Mardan en del af Peshawar Stift i Pakistans Kirke. Det er en ung kirke og kun Gud ved, om det muslimske samfund vil lade den eksistere. Den danske folkekirke er en gammel kirke og kun Gud ved, om det sekulariserede humanistiske samfund vil lade den eksistere. Det skal vi ikke spekulere over. Vi skal handle i tro og ikke i skuen. Vi skal altså ikke være strategiske, men i god tro gøre, hvad der falder sig for. Vi skal forkynde evangeliet uden at spekulere over, om det nytter noget. For hvad Gud vil med den forkyndelse, må være hans sag. Og vi skal dermed altid holde os selv fast på, at Gud er subjektet for forkyndelsen, kirken er midlet og vi er hver især, hvad enten vi er præster eller lægfolk, kontaktpunktet til forkyndelsens objekt. Objektet er hedningen. Det er hedningen indenfor i "*hed-*

ningekirken" såvel som uden for kirken. Derfor skal vi først og fremmest befinde os i et selvopgør med vores egen vantrø, religiøsitet, forfængelighed og folkelighed. I vores luthersk-evangeliske kirke går der nemlig ikke noget skel mellem troende og vantrø, men mellem den, der er selvkritisk og den, der ikke er det. I den ånd skal vi forkynde evangeliet og over for den religiøst anfægtede forklare det pædagogisk, så det slår rod i vores folkelighed og netop dermed sprænger det folkelige. I det spændingsfelt vil kirken altid være levende og folkelig.

Den groft skitserede bevægelse i missionshistorien fra "*Missio Dei*" over "*Missio Regni*" og "*Missio Ecclesia*" og tilbage til "*Missio Dei*" er på sin vis et lille billede på bevægelsen i vores forståelse af Dannebrog igennem tiderne. Danmark blev ikke kristnet under en tysk korsfane. Det var kirken, der udsendte Ansgar og alle de andre missionærer, der forkyndte evangeliet ind i vikingetidens danske folkelighed. Sådan sprængte evangeliet folkeligheden indefra og skabte en ny dansk kristen folkelighed, der med tiden blev samlet under et korsbanner. Vi kan se, at allerede i midten af 900 tallet slog kongerne mønt med et kors på den ene side, mens Valdemar den Store (1131-82) decideret lod sig afbillede på en mønt med et korsbanner bag sig. Det var før Gud i slaget ved Lyndanisse i 1219 lod Dannebrog falde ned fra himlen og gav hans søn Valdemar Sejrs krigslykke, så de undertallige danske styrker kunne besejre esterne. Dannebrog blev fra dette tidspunkt i hvert fald kongens banner i tråd med den tradition, der var opstået efter Konstantin den store sejr ved den milviske bro, fordi Gud i en drøm havde fortalt ham, at han skulle sejre ved korsets tegn, som han derfor førte i sit banner. Sådan blev Konstantins motto "*in hoc signo vinces*" også et motto for korsogsbevægelsen, der førte korsbannere. Med reformationens "*Missio Regni*" 300 år efter Valdemar Sejrs tid, hvor en national indre mission fandt sted, blev Dannebrog nu mere et nationalt flag. Det var stadig kongens fane, men en national bevægelse var sat i gang med reformationen. Dannebrog var dog endnu ikke et folkeligt flag. Men hundrede år efter reformationen skelner man mellem splitflag og stutflag. Det er staten, der flager med splitflag, mens handelsflåden flager med stutflag. Sådan foregår den første danske mission til Trankebar og Grønland i princippet under splitflag, men der missioneres alligevel ud fra, at Gud er missionens subjekt, hvor evangeliet skal sås i det folkelige og sprænge dette indefra. Dermed kan man sige, at "*Missio Dei*" og tidens individualistiske kristendom på sin vis også er med til at sprænge forståelsen af Dannebrog som statsflag. Forståelsen af Dannebrog som et fælles nationalt symbol får i hvert fald overtaget under vækkelsen i det 19. århundrede, hvor ikke mindst de slesvigske krige skabte en sund

samhørighed mellem det nationale og kristendommen. Dannebrog var nu ikke kun kongens fane, men også folkets flag. Med Grundloven og dermed overgangen fra stats- til folkekirke i 1849 fik denne folkelige forståelse af Dannebrog ikke mindst grokraft, så et statsligt forbud mod at bruge flaget privat blev ophævet i 1854. Sådan er Dannebrog i dag ikke kun statens flag, men også folkets. Og som folkets flag er det kirkens flag, sådan som det som kirkens flag er folkets flag. For folkekirken flager ikke med splitflag, men den flager med det rød-hvide korsbanner.

Oversigt over årsskrifter/temanumre:

- 1992:** *Vi tror på den samme Gud - eller gør vi?*
Niels Henrik Arendt, Sophie Nordentoft og Rudolph Arendt.
- 1993:** *Jens Christensens missions- og kirkesyn.*
Thomas H. Beck. (udsolgt!)
- 1994:** *Jesus i islam. ~ Karen Blixen om islams styrke.*
Jes P. Asmussen og Søren Nordentoft. (udsolgt!)
- 1995:** *Kristne temaer om islam gennem tiden.*
Kurt Villads Jensen.
- 1996:** *Hvorledes skal vi som kristne møde muslimer?*
Jesper Høgenhaven, Thomas H. Beck og Steen Skovsgaard.
- 1997:** *Forkyndelsens vej til muslimerne.*
Udvalgte artikler af Jens Christensen.
- 1998:** *Islam og den kristne samvittighed.*
Lektor Finn Jacobi.
- 1999:** *Jens Christensens liv og tid som missionær i Nordvestgrænseprovinserne.*
Thomas H. Beck.
- 2000:** *Missionær blandt muslimer. Alfred Nielsen i Syrien 1911 til 1928.*
Dan Petersen.
- 2001:** *Det eksklusive i kristendommen. Om tolerance og frisind.*
Rudolph Arendt og Morten Kvist.
- 2002:** *Om Barnabas evangeliet. Om Tahir-ul-Qadri. Trældom og frihed.*
Erling Albinus og Søren Peter Hansen.
- 2003:** *Mission og forkyndelse.*
Thomas H. Beck, Viggo Mortensen og Søren Peter Hansen.
- 2004:** *Lov og evangelium.*
John Møller Larsen, Søren Holm og Søren Peter Hansen.
- 2005:** *Blasfemi.*
Thomas Reinholdt Rasmussen, Monica Papazu og Søren Peter Hansen.
- 2006:** *Efter Muhammedkrisen.*
Thomas H. Beck, Thomas Reinholdt Rasmussen, Jens Kvist og Erling Albinus.

- 2007:** *Karen Margrethe Friis Nielsen. 100 år. 1907-2007.*
Thomas H. Beck, Laurits Vemmelund, Henning Nielsen,
Jesper Kiil Jørgensen og Anna Sophie Seidelin.
- 2008:** *Bibel og Koran.*
Ellen Wulff, Mogens Müller, Niels Henrik Arendt og
Thomas H. Beck.
- 2009:** *Religionskritik.*
Bent Flemming Nielsen, Thomas Reinholdt Rasmussen,
Anders Raahauge og Thomas Østergaard Aallmann.
- 2010:** *Religion og politik.*
Jørgen Bæk Simonsen, Torben Bramming og Thomas H. Beck.
- 2011:** *Trosmod*
Stephan Klit Søndergaard, Jesper Bacher, Kurt Johansen og
Massoud Fourouzandeh.
- 2012:** *50 år. 1962 – 2012.*
Thomas H. Beck, Elsebeth Juul Harlø, Jens Christensen,
Jes P. Asmussen, Søren Nordentoft, Mikkel Crone Nielsen,
Henning Nielsen.
- 2013:** *Luther og Islam.*
Mikkel Crone Nielsen, Thomas Reinholdt Rasmussen,
Martin Schwarz Lausten, Jesper Høgenhaven.
- 2014:** *Islam i Danmark.*
Mikkel Crone Nielsen, Thomas Hoffmann,
Terese Bache, Stine Munch.
- 2015:** *Mission i Danmark i går og i dag.*
Mads Haahr Callesen, Anne Ehlers,
Kurt Larsen, Morten Kvist, Viggo Mortensen.
- 2016:** *Integration, Litteratur, Kritik.*
Mikkel Crone Nielsen, Morten Rydal, Kurt V. Andersen,
Stine Munch, Thomas H. Beck.
- 2017:** *Reformation og Mission.*
Niels Nymann Eriksen, Viggo Mortensen, Torben Bramming og
Thomas H. Beck.
- 2018:** *Frihed i ånd, tro og tanke.*
Ingrid Ank, Nana Hauge, Hans Nørkjær og Clara Marie
Westergaard.

Selskabet til støtte for Pakistans Kirkes adresser

Formand:

Sognepræst Stine Munch
Frederiksborggade 41, 2.tv
1360 KBH K
Tlf: 24 43 48 27
stm@km.dk

Næstformand

Hærprovst
Thomas Hansen Beck
Kastellet 16
2100 København Ø
Tlf. 33 15 13 06
thb@km.dk

Redaktør

Kirsten Marie Kragh
Graven 7
8471 Sabro
Tlf. 21 26 15 78
kisser@tordenmyg.dk

Kasserer

Sognepræst Henrik Nedergaard
Klostergade 40
5600 Faaborg
Tlf: 24 23 59 78
hne@km.dk

Ekspeditor

Karen Margrethe Seidelin
Jeppe Aakjærvej 29
8400 Ebeltoft
kms@km.dk

Øvrige bestyrelsesmedlemmer

Frimenighedspræst
Mikkel Crone Nielsen
Graabjergvej 4, 5856 Ryslinge
Tlf. 62 67 10 95
mikkelcrone@hotmail.com

Sognepræst Mads Haahr Callesen
Frederikdal Allé 25
7800 Skive
Tlf. 24 21 99 09
mhc@km.dk

Valgmenighedspræst Hans Nørkjær
Kirkevej 4
7660 Lemvig
Tlf. 41 17 09 09
hans_norkjaer@hotmail.com

Frimenighedspræst Henrik Jensen
Kirkebakken 6
6040 Egtved
jambo@post8.tele.dk

Hjemmeside:

www.pakistanskirke.dk

Adresser i Pakistan

Bishop Humphrey Peters, St. Johns
Cathedral, 1, Sir Syed Road, Peshawar,
25000, NWFP, Pakistan

Principal Adnan Aqeel CVTC, PO Box
48, Mardan, NWFP, Pakistan

Afsender:

Karen Margrethe Seidelin
Jeppe Aakærs Vej 29
8400 Ebeltoft.

Selskabets formål

Selskabets formål er på luthersk grund at arbejde for evangeliets forkyndelse blandt Pakistans befolkning, i særlig grad blandt pathanerne.

Dette formål søges virkeliggjort ved støtte til den selvstyrende Pakistans Kirke (Church of Pakistan) som en fortsættelse af det arbejde, som begyndende med Teltmissionen og Dansk Pathan Mission videreførtes af Pakistans lutherske Kirke (P.L.C.).

Denne støtte ydes ved 1. økonomisk bistand, 2. samarbejde, herunder udsendelse af medarbejdere, 3. i Danmark at udsende et blad, om Pakistans Kirke og selskabets hjemmearbejde. Desuden udgives et større temanummer.

Bidrag til støtteselskabet
Kontonr. 9740-000-39-47033